

KRÓNKA.

A választójog disszidensei

elégítelt adtak önmaguknak s a demokrácia ügyének: a Tisza-féle választójoggal való azonosításukat nem tartották magukra nézve sem kötelezőnek, sem lehetségesnek. A kilépő képviselők, köztük a mi ügyünknek s általában a progresszív gondolat ügyének néhány régi és sorainkban nélkülözött exponense, hívek voltak adott ígéretükhöz, amellyel a választójog mikéntjéhez kötötték a munkapártban való megmaradásukat és a Tisza-Lukács regime támogatását. A választójog, íme, tényleg választóvízzé vált s éppen ez a jellege bizonyítja mindenképp felett való fontosságát és hatékonyságát. A disszidens képviselő urak a Tisza-féle választójog révén talán visszamenőleg is kritikát fognak gyakorolni a saját maguk cselekedetein vagy — hallgatásukon s valószínűleg nem fogják éppen túlságos korainak ítélni azt az időpontot, amelyben útjaik Tiszáéktól elváltak. Mi nem keresünk fölös elégítelt magunknak azért, hogy olyan politikát vallottunk és vállaltunk, amely ingadozás és fentartás nélkül, közvetve is a tisztességes választójog érdekében való volt, hanem konstatáljuk újból, hogy a disszidens képviselők hívek voltak ahoz a marsrutához, amelyet maguknak előírtak. Nekünk más volt s hogy végűi mégis találkoztunk, mindenestre értékes erőgyarapodást jelent a mi számunkra s a progresszivitás mellé kötöttséget az ő terhükre.

A külpolitikai helyzet

a karácsonyi hangulat jegyében fordult át az új esztendőre. A Balkánháború – minden valószínűség szerint – nem újul fel egyelőre, a kis Balkán-államok ötven százalékra kiegyeznek s a török birodalom megint egyet hátrál Ázsia felé: az általános és egyetemes fejlődés lépteit nem lehet feltartóztatni. A nemzetiségi államok kialakulása, a decentralizáció és az autonómia kényszere, a kulturális felszabadulás ellenállhatatlan energiája a Balkán-félszigeten is diadalmaskodott a statusquo rideg elvén. A Balkán-államok kiegészülnek, fellélegzenek, gazdaságilag és politikáig új lehetőségekre tesznek szert, akár hogy is tiltakoztak ellene eredetileg a nagyhatalmak. Maga az európai feszült-

ség is enyhébbre vált: az imperalisztikus görcsöket a népek közönyös tartózkodása, a polgárság gazdasági krízise és a szociáldemokrata párt ellenakciója nem engedte kritikussá fajulni: Európa még fegyverben áll de fegyverre már alig kerülhet a sor. Az emberi haladás eszméje kétségkívül erősebb és hatékonyabb, mint húsz vagy harminc év előtt volt: azok az ellentétek, amelyek akkoriban milliók életét veszélyeztették volna, ma békés tanácskozások retortáján át vesztik el mérgező elemeiket. Mégis csak előre megyünk. . .

Kovács Gyula felmentése

természetesen sokkal többet jelent egy jól vagy kevésbé jól sikerült esküdtszéki ítéletnél. Egyik etappja a magyar polgárság sokáig várt erőrekapásának és nagyon nehezen várt öntudatraébredésének. Bizonyos, hogy ebbe a felmentésbe a politika is belejátszott. De nincs is szükség a tagadásra. Hogy is volna elképzelhető, hogy politikai bűntényen a politikai motívumok mérlegelése és politikai szimpátiák és antipátiák érvényesülése nélkül ítélkezzenek. S *gutgesinnt* budai háziurak felmentették Kovács Gyulát, mert megértették, hogy cselekvésének ösztönző erői egy rettenetes politikai helyzet észvesztő atmoszférájából fakadtak és semmi elítélni valót nem láttak abban, hogy a haza minden javát és üdvét veszélyben látó hazafi (az esküdtek nyelvén beszélünk) rálőtt alt« az emberre, akit teljes joggal az országos szerencsétlenségek legfőbb okozójának tartott.

A politikai helyzet.

A Tisza-Lukács-féle választójogi törvényjavaslat új helyzetet teremt a magyar közéletben. Helyesebben: egy már régóta tiszta és világos történelmi szituációnak egész jelentőségét és összes következményeit szinte a logikai dedukció erejével domborítja ki. Az ember azt hinné, hogy ma már lehetetlen tisztán nem látni. Az ember azt hinné, hogy ma már a haladásnak minden jóhiszemű barátja csak egy táborban lehet. Az ember azt hinné, hogy egy valóságos politikai experimentum történt, mely olyan elméket is képes meggyőzni, akik *fait accompli*-k nélkül képtelenek eligazodni a társadalmi történés szövevényes labirintusában.

És még sincs így. Még mindig akadnak okos és tiszteletreméltó emberek, akik képtelenek eligazodni. Íme, épp most kapok egy levelet, mely jellemzően világít be a magyar progresszív közvélemény egy értékes rétegének lelkiállapotába, A munkapárt egyik oszlopos tagja, anyagilag és erkölcsileg teljesen független ember, egy történelmi név birtokosa, ki a magyar közélet legsúlyosabb reakciójában is nyíltan és bátran megmaradt az igaz ügy mellett,

aki régi, szinte vérbeli liberális tradíciókat hittel és szeretettel ápol – szóval egy legjobb értelemben vett szabadelvű férfiú írja ma nekem a következő levelet:

Az Andrassy-Apponyi-Károlyi blokknak úgylátszik sikerült a ti segítségetekkel a Lukács-kormányt megbuktatni; azoknak az uraknak az eddigi választójog is túldemokratikus, nektek pedig a Lukácsé nem eléggé az s így együtt buktattatok meg egy olyan kormányt, melynek választójogi javaslata mégis csak haladás az eddigihez képest.

Megbuktattatok egy olyan kormányt, mely minden hibáinak dacára mégis liberálisnak volt mondható (eklatáns bizonyítéka ennek, hogy az egész katolikus klérus ellenzékét képezett a kormánnyal szemben) s uralomra juttattatok egy olyan kormányalakulatot, mely minden valószínűség szerint a konzervatív-klerikalizmust hozza uralomra. Hogy pedig ez Magyarországon, a nagy főpapi és káptalani birtokok hazájában mit jelent, azt felesleges magyaráznom.

Külön táborban küzdöttünk egy idő óta – ti egyszerre akartatok nagy eredményt elérni, én fokozatosan szerettem volna haladni, biztosítandó a demokratikus haladás érdekében azt, mit klerikális veszedelem felidézése nélkül az adott viszonyok között elérni lehet –, azt hiszem azonban, rövid időn belül megint egy táborban leszünk.

Csakhogy akkor már nem mi leszünk a támadó felek! majd csak védekezhetünk az ellen a nagy klerikális tábor ellen, melyben mostani szövetségeseitek jó része helyet fog foglalni.

Hogy ezután a jövőendő uralom választójogi programja milyen lesz? azt is könnyű elképzelni!

Adja Isten, hogy rossz próféta legyek.

Véleményem szerint ez a levél jellemző kortörténeti adat. A kormánypártnak ama maroknyi része, mely a többséget elvi okokból, nem pedig protekciók vagy panamák érdekében támogatja, ma így gondolkodik. Sőt még azok sorában is, akik ma már az ellenzékhez csatlakoztak, ott van az az aggodalom az új koalícióval szemben, melyet a fenti levél írója fejez ki.

Mindezen okokból érdemes talán a politikai helyzetet azokból a szempontokból megvilágítani, melyeket a közvéleménynek ez a régiesen liberális és szabadgondolkodó rétege vet fel. Ezért a levél okfejtéséhez alkalmazkodom, illetőleg az ő érveivel akadok elsősorban foglalkozni.

Mindenekelőtt a kiindulási pont tökéletesen helytelen. Honnan veszi a levélíró, hogy a mai ellenzéki blokknak „az eddigi választójog is túldemokratikus?” És honnan veszi, hogy mi épp olyan kormányt akarunk megbuktatni, „melynek választójogi javaslata mégis csak haladás az eddigihez képest?” Ezeknek az állításoknak

semmi alapjuk nincs sem a gyanításokban, sem a tényekben. Ellenkezőleg az egész ellenzéki szövetség egyhangúlag évek óta azt hirdeti, hogy a mai választójogi rendszer tarthatatlan, korrump, úgy a nép, mint az alkotmány fejlődését lehetetlenné tevő . . . Erre t. barátom azt fogja kétségkívül válaszolni, hogy ő az ilyen szavallatokra nem ad semmit; ő nem olyan naiv, mint mi, hogy a feudálisok demokratikus heccelődéseinek felüljön. Neki tények kellene. És ebben igaza is van; de nincs igaza abban, hogy a tényeket nem akarja észrevenni. Mert három olyan nagy tény van az újabb magyar közéletben, melyre komoly politikai becsületes taktikáját alapíthatja. Ezek a következők:

1. Az új koalíció nemcsak szónokol a demokráciáért, hanem *ponról-pontra, taxatív, egyhangú határozattal, minden vezető tagja megismételt ünnepélyes ígérete mellett megállapította az ő választójogi javaslata alapelveit*. Ez a javaslat kétségtelenül nem radikális alkotás, de egy *bölcsen konzervatív* javaslat, mely a dolgozó népelemek számára megadná a demokratikus közélet ama minimumát, mely az Új Magyarország előkészítéséhez szükséges.

2. Már a régi koalíciónak konzervatív-közjogi nagybirtokos belügyminisztere, gróf Andrassy Gyula hírhedt plurális szavazatu választójogában egy olyan törvénytervezetet dolgozott ki, mely liberális szellemben a Lukács-Tisza-féle javaslatot tetemesen felülmúlja. *Ugyanis a munkásszavazatok száma Andrassy-nál 36.3% lett volna, ellenben Tiszánál csak 17.4%*. Nos, az Andrassy tervezetét maga a régi koalíció elfogadhatatlannak tartotta s a Justh-párt elsősorban épp ezért a reakciós torzszülöttért robbantotta fel a koalíciót s az ország közvéleménye elsősorban e miatt csatlakozott a munkapárthoz, melytől valódi demokráciát remélt.

3. De e két ténynél fontosabb a harmadik. Hogy előttünk áll a munkapárti javaslat, mely *nemcsak hogy nem haladás a régi állapothoz képest, hanem visszaesés*. Az adócenzus, az etetéses-itasásos választásos centralizáció, a nyílt szavazás mind megmarad a vékony és hamis demokratikus cégér alatt. Ellenben mint új, demokratikus vívmányt üdvözölhetjük a 30 éves életkort, az egy munkaadónál eltöltendő két-, illetőleg öt éves szolgálati időt (amely alkotmányos jogok formájában a munkásnép *röghöz kötését* újítja fel a huszadik század elején 1), a vármegyei atyafiság korlátlan visszaélési szabadságát a választójogi névjegyzék összeállítása körül, az ugyanezen sógorsághoz tartozó választási elnöknek teljes abszolútizmusát... Ez a törvényjavaslat a *bihari maffia* uralmának megörökítése, a munkásság nyílt jogfosztottságának farizeus köntösben való fenntartása, a polgári elemek kiszolgáltatása a junker-uzsorás érdekszövetségnek.

Eme három nagy ténynyel szemben, véleményem szerint, értelmes és becsületes ember csak így okoskodhatik: A munkapárt végleg a geszti junker-diktátor rabja lett. Az egész parlamentarizmust, az összes közszabadságokat nem azért törte össze – miként hazudta –, hogy az obstrukció rákfenéjét kiirtsa, hanem azért, hogy az általános választójogot megfojtsa. Törvényjavaslata sokkal

rosszabb még Andrassy hírhedt javaslatánál is, melyet pedig még a régi reakciós koalíció, uralmon léte idején, sem fogadott el. Az új koalíció ellenben az élet és a halál szankciója alatt kénytelen volt az ország demokratikus elemeivel szövetkezni. Egészen úgy, miként 48-ban, egy közelrokon történelmi szituációban. Sőt a demokratikus elemekkel nemcsak pusztá agitációs szövetséget kötött, hanem egy szigorúan megállapított paktumot: *egy pontonként írásba foglalt Választójogi tervezetet*, mely mellett a koalíció minden pártja, minden vezére együtt és külön-külön a legnagyobb közéleti nyilvánosság előtt, a legünnepélyesebb formában lekötötte magát. Ezt a paktumot ma már megszegni olyan becstelenség volna, melyet annál kevésbé lehet az új koalícióról feltenni, mivel a paktum becsületes betartása ennek a koalíciónak létérdekévé vált, nem is beszélve arról, hogy a koalíción belül néhány olyan férfiú visz vezérszerepet, akiknek szilárd jelleme és demokratikus meggyőződése minden kételyen felül áll.

Ezzel a meggondolásokkal szemben t. barátomnak csak két érve marad s tényleg ezekkel operál.

Az egyik az, hogy mindezek dacára ő az új koalícióban nem bízik. Ő azt hiszi, hogy az ellenzéki blokk be fog bennünket csapni. Nos, ez egy pusztá aggodalom, mely fölött nem lehet vitatkozni. De még ha ez az aggodalom jogosult volna is, mitem változtatna a helyzeten. *A munkapárt már is és véglegesen rútul becsapta a demokráciát.* A koalíció ellenben egyre nyomatékosabban, egyre ünnepélyesebben, egyre hangosabban vállalja választójogi kötelezettségeit, melyeket a szocialisták, a radikálisok, a demokraták, a munkapárti disszidenseknek gyarapodó csapata egyre hatékonyabban ellenőrizhet. Ki volna olyan dőre, hogy egy pusztá aggodalomért a biztos árvizet válassza, az árvíznek nagy valószínűséggel kikerülhető veszedelme helyett. Ki volna olyan gyáva, hogy össze engedje zúzatni házát akkor, amikor még kellő időben gátakat és védműveket emelhet a fenyegető veszedelem ellen? Ki volna olyan hitvány, az árvizet önző gonosszággal, mesterséges gátvágásokkal előkészítők pártjára állni, ahelyett, hogy a védelmi közmunkákat erősítse?

Nyilván t. barátom is érzi ennek a meggondolásnak kényszerű erejét s azért – szinte ösztönszerűen – előráncigálja a régi jó klerikális veszedelmet. Tehát a klerikális veszedelem miatt maradjanak jó munkapártiak s támadjak az egyesült ellenzéket! De miért? A munkapártban legalább annyi klerikális elem ül, mint az egyesült ellenzéken és az egész főpapság – két kivétellel – minden tekintélyével fedezte Tisza merényletét s köztudomású dolog, hogy gróf Zichy Jánosnak élénkebb Összeköttetései vannak a klerikalizmussal, mint teszem, gróf Apponyi Albertnek. Mindettől eltekintve, a magyar közélet szelleme annyira szaturálva van már évtizedek óta a klerikalizmustól, hogy rémes ijesztgetőül nem lehet többé felhasználni. Nem lehet a himlőbeteget himlővel ijesztgetni. Ellenben jó és üdvös, hogy a még egészséges környezet tudja, hogy himlőbeteg van a közelben, hogy óvakodjék tőle, dezinficiálja

magát. Ezt fogja tenni az általános választójog által megerősített magyar progresszív tábor. Ellenben a gróf Tisza kálvinista klerikalizmusa kenetteljes álliberalizmussal akarja elhitetni az országgal, hogy nincs semmi veszedelmes ragály. Mitől sem kell óvakodni, mit sem kell megelőzni, mit sem kell jobb higiéniával kiirtani. Mert a fő az intelligenciának az uralma! Persze, a Tisza-féle intelligencia: az analfabéta szolgabírák, a csendőrös jegyzők és az alázatos uzsorások uralma. Ma arról van szó, hogy elsősorban ezt a török, sápos és erőszakos pasa-uralmat szorítsuk ki. A kultúrpolitikáról majd később lesz szó. A klerikalizmus és az antiklerikalizmus, a nagybirtok és a parasztszövetkezés, a nemzetiségi elnyomás és a nemzetiségi béke, az agrarizmus vagy industrializmus: csak az általános választójog parlamentjében lehet a pártkülönböződés alapja. Ellenben ma csak egy jelszó lehet: a választó jogellenes, korrupt és a jogrendet pandúrosan kigúnyoló junker-uzsorás maffia kiirtása I

Jászi Oszkár.

A polgárság társadalmi lélektanához.

A magyar polgárságot a közelmúltban súlyos megpróbáltatások érték. A háborús veszedelem nyugtalansága hónapok óta teszi bizonytalanná gazdasági életét. A katonasághoz való behívás pusztá ténye sokakat egzisztenciájukban támadott meg. A háború mjatt beállott gazdasági krízis, az ezt tetőző drágaság, a rendkívüli, háborús törvényekben rejlő, előre ki sem számítható veszedelmek, mindezek tetejébe az új adótörvények életbeléptetése oly nyomasztó súlylyal nehezdedek lelkületére, mint egy hosszú, kínos gazdasági harc sikertelensége a munkásság öntudatára.

Ezeknek a súlyos időknél súlyos tanulságait akarjuk levonni éppen a polgárság számára s éppen azon események kapcsán, amelyek egzisztenciális komolyságuk folytán nem kerülhetik el különben tunya figyelmét.

Jól szituált polgárok anyagi romlásának voltunk tanúi. Láthatuk, hogy az emberek néma szorongással, olykor tehetetlen kétségbeeséssel várták a holnapot, vájjon rájuk kerül-e már a sor? Láttuk ijedt kapkodásukat, mint ragadtak meg minden szalmaszálát, amely meneküléssel biztatott; s akiket a közvetlen veszedelem még nem ért el, csak a távolból fenyegetett, mint igyekeztek *egyéni* létüket bebiztosítani. Minden lehető és lehetetlen eszköz alkalmasnak látszott az egyéni menekülésre, de senkinek sem jutott az eszébe, hogy a baj közös lévén, talán a sikeres védekezés sem lehet egyéni, hanem együttes, társadalmi cselekvés a közös veszedelem ellen. Pedig nyilvánvaló volt, hogy az egyéni tényezők túlnyomó részben felmondták szolgálatukat. Hiábavaló volt minden szolidaritás, minden ügyesség, szaktudás, a kellő megalapozottság, kiterjedt vevőközönség, a piac ismerete s minden

egyéb, ami állandó és biztos gazdasági élet mellett előnyös tényezője a polgár egyéni boldogulásának. Tiszta látású ember számára mindez nyilvánvaló volt, de az is, hogy a veszedelmet egyedül az egész polgárság öntudatos s jóelőre szervezett fellépése hárihthatta volna el. Ám a polgári öntudat nem tud helyet adni ilyen felismerésnek. A társadalmi és gazdasági élet alakulásait oly idegenül szemléli, mint a földműves az időjárás változását. Eszébe sem jut, hogy befolyást gyakorolhatna rá. Még nem jutott el a válságok villámhárítójának felfedezéséig, de már azt a kétes lelki megnyugvást sem tudja megszerezni, amit az esőért fohászokdó parasztok processziói nyújtanak.

A gazdasági élet változásai úgy élnek tudatában, mint a nagy, kifürkészhetetlen véletlen játéka, amelyet aggódva kell lesni s az egyéni alkalmazkodás minden művészi fogását igénybe venni, minden egyéni lehetőséget kihasználni vele szemben.

Rendkívül érdekes ténye ez a polgárság pszichológiájának, érdemes lesz vele s következményeivel egész általánosságban foglalkoznunk.

Nem akarunk ez alkalommal is abból a gyakran hangoztatott meggyőződésünkben kiindulni, hogy a helytelen ítéletek, nézetek és gondolatok legfőbb kerékkötői az emberi haladásnak. De rá kell mutatnunk arra a tényre, amit a társadalmi haladás ellenségei is jól ismernek s amit igyekeznek is kihasználni céljaikra s ez az, hogy az emberek helytelenül látják érdekeiket. De még ennél is feltűnőbb, hogy bizonyos érdekeikről – fontos, vitális érdekeikről – nincs is tudomásuk. Ezek az érdekek nem egyéni, hanem társadalmi érdekek. Olyanok, amelyek embertársaik egy nagy csoportjával közösek, másokéval ellentétesek. Ez a fel nem ismerés a lényege annak a nagyon elterjedt s társadalmilag nagyon káros előítéletnek, hogy a közdolgokkal nem érdemes törődni. Polgáremberek meggyőződése általában az, hogy a politika csúnya mesterség; amelyből csak a politikusoknak van hasznuk, kár az embernek beleártania magát, keresse mindenki boldogulásának feltételeit az egyéni életben s szánakozással kell nézni a bolond rajongót, aki személyes boldogulásától időt s energiát von el, hogy a közdolgokkal törődjék. Egyéni képességek, a körülmények kellő ismerete és kihasználása: ez a polgári boldogulás útja.

Az elmúlt évtizednek néhány igen keserves tapasztalata (amidőn a polgárság bele engedte vinni magát a politikai küzdelembe) csak erősítette anélkül sem gyenge előítéletét. Hogy ez a helytelen meggyőződés milyen mélyen gyökereszik az emberekben, annak legfőbb bizonyága, hogy még szocialista agitátorok ajkáról is annyiszor kell hallanunk a panaszt a munkásság közömbössége, érdekeivel való nemtörődömsége miatt. Pedig tudjuk jól, hogy mekkora különbség van a munkásság és polgárság politikai neveltsége között. Ennek eredete kézenfekvő, ha a két osztály sajátos viszonyaira gondolunk. A polgári ember viszonylag tágabb boldogulási lehetőségeivel szemben a munkás boldogulását akaratan és egyéni körülményein túlmenő

tényezők szabják meg. Általában nem elég a szorgalom, tehetség és munkabírási: mindez lényegtelenül fokozhatja csupán keresetét, amelynek nagysága a munkakereslet-kínálat viszonyától s hasonló tényezőktől függ. De ha felismeri, hogy a sorsát megszabó feltételeken együttes cselekvéssel, gazdasági harccal változtatni lehet, akkor boldogulásának minden egyéni igyekezetnél hatásosabb lendületet adott. Ez a gyakori tapasztalat, amely a közvetlenül észrevehető közös érdekek iránt fogékonynyá teszi a munkásságot, a pálya egyúttal annak a fokozottabb érdeklődésnek is, amelylyel a közdolgok felé fordul.

Hiszen pszichológiailag kézenfekvő: a közvetlen gazdasági érdekek felismerésétől s az értük folytatott együttes, társadalmi harc gondolatától csak egy lépés a közvetlenül nem szembeütő, ezek a társadalmi összefüggések által megszabott, közvetett érdekek meglátása s az ezek szolgálatában álló társadalmi cselekvés.

Ezzel szemben a polgárság helyzete lényegesen más. Mint fentebb említettük, a polgár egyéni boldogulásának nincsenek oly szűk korlátai, mint a munkásé. Állandó gazdasági viszonyok mellett egyéni képességek döntő befolyásúak sorsára. Így az a látszat támad, mintha a polgárság élete nem függetlenebb, hanem *független* volna a társadalmi tényéktől s megerősödik az emberek négy többségében anélkül is élő előítélet a közdolgokkal szemben. Pedig futólagos átgondolások is világossá tehetnék, hogy mennyire nem közömbösek számára az ország közállapotai, a köz-tények; az adórendszer, amely bevételeinek egy jelentékeny részétől fosztja meg, az állam vámpolitikája, amely áruinak külföldi elhelyezését teszi lehetetlenné, itthoni megélhetését pedig élelmiszerdrágasággal s ezzel kapcsolatos kedvezőtlenebb munkabérvizonyokkal nehezíti meg; a közlekedés, amely versenyképességétől foszthatja meg távolabbi viszonylatokban; a közoktatás, amely nem elégíti ki az ipar szükségleteit értelmes és tanult munkás-elemmel; a közegészségügy, amelynek elmaradottsága nemcsak munkásáldozatokat szed, hanem a fertőző betegségek demokráciája folytán a polgárságot is megtizedeli. A militarizmus személyi és anyagi terheit, a szociálpolitika, közbiztonság, a birtokpolitika s a többi társadalmi állapotjelző fontosságát kell-e még ezek után részletezni? Avagy a közügyek egy más csoportját tekintve, független-e a polgár élete, anyagi boldogulása a várospolitikai irányától, a közutak, csatornázás, vízvezeték, községi adó stb. állapotától?

A polgár észjárása ritkán téved ilyen megfontolások útjára s akkor sem tudja legtöbbször a megfelelő cselekvési szabályokat levonni s nem igen engedi magatartását általuk irányítani. Ez különben természetes is. Akinek látását s az ebből sarjadó cselekvési készségét nem nevelték keresetének fokozását szolgáló direkt gazdasági harcok, annak nehéz meglátnia közvetett érdekeit, még nehezebb oly társadalmi akciók útjára lépni, amelyek sohasem azonnal és sohasem közvetlenül termik meg gyümölcsüket. Tévednek ám azok, akik azt hiszik, hogy a polgárság indolenciáját

sajátos helyzetében rejlő akcióképtelenséggel lehet megmagyarázni. Az utolsó napok eseményei példát statuáltak arra, hogy a városi polgárság, amely szó nélkül tűrte az alkotmány felrúgását, érdekeit közvetve sértő törvények és rendeletek alkotását, azonnal öntudatosná és akcióképesné vált, midőn érdekeit az új adótörvények életbeléptetésében közvetlen, mindenki előtt azonnal nyilvánvaló veszedelem fenyegette. A polgárság tehát nem abszolút megmozdíthatatlan, nem érzéketlen tömege a társadalomnak. De milyen nevetségesen csekély ez az érzékenység uralkodó osztályunk, a nagybirtokéhoz képest, amelyet a kereskedelmi szerződések megváltoztatásának semmiképp sem vitális veszedelme már jóelőre akcióba szólított. Valóban, az uralkodó osztályok öntudata mindig fejlettebb egy még az uralomra nem jutott osztályénál. Társadalmi és gazdasági érdekeidet szolgáló ideológiájukat nemcsak a saját használatukra fejlesztik ki, hanem még sokkal inkább az elnyomottak öntudatának megzavarására. A magyar polgárság még nem jutott idáig. Társadalmi érdekeit még önmagának sem tisztázta. Súlyos és szemléletes tanulságokat kell még átélnie, amíg a polgári lélek egy magasabb rendű, társadalmilag is érzékeny típusa kialakul benne. A polgár ma úgy él a társadalomban» mint az ősember a maga vadonában. Amiként ez nem gondolt arra, hogy az erdő vadbőségét s egyéb táplálékmenyiségét mesterségesen fokozni lehet, úgy nem jut a polgár eszébe, hogy társadalmi cselekvéssel gazdasági életének konjunktúráira befolyást gyakorolhatna. A polgár társadalmi létének még őskorát éli: épp oly rabszolgája a társadalmi tényezők játékának, mint az ősember a természetnek. A természettől függetlenné vált, illetve a rajta uralkodó ember társadalmi analogonja: a mi polgári ideálunk messze esik tője. De meggyőződésünk, hogy csak gondolatok helyesebbekre váltódásának kérdése ma már, hogy az embernek azt a magasabbrendű típusát, amely egyéni életét érdekeivel, érvényesülésének minden vágyával maradék nélkül társadalmivá tudja tenni, a polgárság is szaporítani fogja. Szembetűnő s egyéni érdekeiket gyökerükig érő tanulságok nyomán a helyes gondolatok elterjedésével ki fog alakulni 8 mind gyakoribb lesz az a polgári típus, amely nem csak egyéni, de társadalmi érdekeinek felismerésére is elég fogékony lesz.

Lóránd Jenő.

„Az állam és az egyház küzdelme” a középkorban két állam között folyt. A jövőben talán két világnézet között fog folyni. Ma két család között folyik.

Az egyházat a kultúra ítélőszéke bitóhalálra ítélte. Azóta a pártok fölött honol.

Az egyház máig sem oldotta meg azt a kérdést, hogy miképp jut be a gazdag ember a tűzfokán át a menyországba. Ügylátszik kerülőutak is vannak.

p. k.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

A relativitás elvéről.

I.

A fizika a természeti jelenségek leírásánál arra törekszik, hogy az azokban megfigyelhető, különböző tényezők függési viszonyai megállapítsa. Ezek közül a tényezők közül kettőt minden körülmények között állandónak tekintett s az összes többit, mint e független változóknak függvényeit írta le. Magától értetődőnek látszott, hogy a tér valamilyen tetszés szerint választott nagysága és az *idő* valamilyen tetszés szerint választott nagysága minden körülmények között egy bizonyos *abszolút* értékkel bír. Ma a fizika felismerte, hogy ezek a fogalmak: egy méternyi sebesség, egy másodpercnyi időtartam nem bírnak határozott jelentéssel, hogy egyértelműen nem is definiálhatók, hanem hogy értékük a megfigyelő ember mozgási állapotától függően egészen különböző lehet.

Olyan fogalmak relativitását, amelyeket szemléletünkben és gondolkodásunkban megszoktuk mindig – állandóknak tekinteni, általában nagyon nehéz elképzelni, – és ha a természettudományokkal foglalkozók sokszor kényszerültek eddig is az ilyen képzelet megerőltetésre, bizonyos, hogy az idő viszonylagosságának realizálása minden eddiginél nehezebb feladat elé állítja őket. Planck az itt felmerülő nehézségeket nagyon találóan hasonlítja azokhoz a nehézségekhez, amelyekkel annak idejében a Föld tengelykörüli forgásának és a Nap körüli keringésének az emberi szemléletben való realizálása járt.

A Földet mozdulatlanak észlelték, – el kellett gondolni, hogy minden 24 órában megfordul tengelye körül, hogy másodpercenként 30 kilométer sebességgel rohan a Nap körül, hogy a Föld tulsó felületén élő emberek tengelye ellenkező irányú a miénkhez képest és így tovább. Ha a gondolkozás nehézségei „a függőleges irány relativitását” illetően jelentékenyek voltak, még sokkal nagyobbak a sebesség és az idő relativitásának felismerésénél. Világos azonban, hogy minél nagyobbak ezek a nehézségek, annál érdemesebb lesz leküzdeni azokat; mert minél alapvetőbb és megrögzöttebb fogalmaink helyesbednek meg, annál nagyobb a valószínűsége

annak, hogy ezekkel együtt sok más (belőlük eredő) gondolat helytelensége is felismerhető lesz és sok új kérdés feltevése által új ismeretek szerzése lesz lehetséges«

Mielőtt a sebesség és az idő relativitási elvének *tartalmára* térek, szükségesnek tartom azt jól megkülönböztetni, a tér- és *idő-érzéklek* relativitásának elvétől. Ez a tétel arról szól, hogy a mi tér- és idő-érzékleink mennyire függenek pszichikai és fiziológiai szerkezetünktől; hogy pl. a mi tér-képzetünk a két szemmel-látáson s a tapintáson alapszik, s az egy szemmel-látásnak egészen más térképzet felel meg; hogy a mi időérzésünk nagy fokban függ tudatunk állapotától, mert pl. ugyanaz a fizikai idő egészen más tartamúnak mutatkozik éber, alvó, izgatott vagy unatkozó állapotunkban és így tovább. A tér- és *idő-érzéklek* relativitása és áltatában *összes* érzékleink relativitása Kant óta elfogadott és ma már számos részletében is tisztázott elve a pszichofizikának; nyilvánvaló azonban, hogy a tér- és *idő-fizikai* fogalmára nézve semmitsem mond ki.

A fizika az egy-másodpercnyi időtartamot teljesen függetlenül definiálja a mi egy-másodpercnyi időérzésünktől: az inga lengési sebessége teljesen független a megfigyelő szerkezetétől. Ugyanígy áll a dolog a térérzéket és a fizikai tér viszonyát illetőleg. A fizikai idő relativitásának elve egészen új keletű. 1907-ben fejtette ki először, minden radikális következményével Albert Einstein, korunk legnagyobb fizikusa, miután H. A. Lorentz néhány évvel ezelőtt a relativ idő fogalmát megtalálta s az elektrodinamikában alkalmazta; H. Minkovskynak sikerült azután az egész elméletei matematikai rendszerbe foglalni. A mechanikai sebesség relativitásának fogalma Galileiig és Newtonig követhető.

2.

A sebesség relativitásának felismeréséhez a következő egyszerű gondolatmenet vezet. Egy vonat sebessége alatt azt az utat értjük, amelyet az egy másodperc alatt befut. Ezt a szokott módon megmérhetjük és azt találjuk, hogy az például tíz méter; ekkora utat tesz meg a vonat egy másodperc alatt a Föld felületén. Azonban tudjuk, hogy a Föld a Nap körül 30 kilométer sebességgel kering. Ez azt jelenti, hogy egy a Föld felületén helyzetét nem is változtató tárgy 30 kilométernyi utat tesz meg e térben egy másodperc alatt. Ha tehát a Föld keringését tekintetbe vesszük, akkor a vonat sebességét egészen másnak fogjuk mondani. Csakhogy az egész naprendszer is változtatja a helyét a többi ismert csillagrendszerhez képest és lehetséges, hogy ezek maguk is változtatják helyüket valamely előttünk ismeretlen rendszerhez képest. Világos ebből, hogy egy test abszolút útját a térben nem tudjuk megadni s ennél fogva az abszolút sebességnek egy másik, *hozzá képest* nyugvó – tehát vele együttmozgó testtel szemben a vonat sebességének csak akkor van határozott értelme, ha azt a Földre vagy a Napra, vagy valamely álló csillagra stb., mint a vonathoz képest nyugalomban levő rendszerre vonatkoztatjuk. Ezen sebességeknek bármely faja-

val ellentmondás nélküli mechanikát lehet felépíteni s két ilyen mechanika egyenletei egészen egyszerű transzformáció útján mindig azonosíthatók.

Hogy melyik rendszert fogjuk nyugvónak s az összes többit ehhez képest mozognak tekinteni, az csak attól függ, hogy melyik tárgyalásmód vihető praktikusán könnyebben keresztül. Miután a mozgásokat egy abszolút nyugalomban levő pontra nem vonatkozathatják, bármelyik mozgó-rendszert elvileg egyenlő joggal tekinthetjük nyugvónak s az összes többit hozzáképest mozgásban levőnek.

A sebesség relativitásából az is következik, hogy valamely rendszer haladó mozgásának sebességét az azon rendszeren élő megfigyelők az ott megfigyelt mozgásokból megállapítani nem lehetnek képesek. A vonat sebességét a vonaton lefolyó mozgások megfigyeléséből *az utas* nem állapíthatja meg; ő egy a vonaton guruló golyó sebességét ugyanakkorának találja az álló, mint a robogó vonaton.

A vonat sebességét ő csak úgy ismerheti meg, ha a vonaton kívüli pontok mozgását figyeli meg. Így mi a Föld sebességéről a Földön észlelt mozgásokból semmi felvilágosítást sem nyerhetünk; ezeket a mozgásokat ugyanolyanoknak észlelnők akkor is, ha a Föld a Naphoz képest nyugalomban volna.

3.

Az idő relativitásának felismeréséhez azok a nehézségek vezetnek, amelyekkel a fény éterelméletének némely új kísérleti megfigyelésre való alkalmazása járt. Mint tudjuk, a Lorentz féle elmélet szerint a fény elektromagnetikus hullámok terjedése az éterben. Hogy a fényhullámok egy igen finom eloszlása *anyag* mozgásai, az a Huygens-féle hullámelmélettel egyidős felfogás. Ennek az anyagnak, az éternek, természetéről, szerkezetéről igen különös feltevéseket kellett elfogadni. Az étert rendkívül kis sűrűségűnek β emellett rendkívül rugalmasnak kellett tartani; eredetileg leg* alább valamilyen nagyon finom eloszlású gáznak lehetett gondolni, mikor azután a fényrezgések transversalitása kétségtelenné vált, szilárd testnek kellett tartani; ezen a szilárd testen azonban az égi testek minden kimutatható ellenállás nélkül hatolnak keresztül. Mindezen ellenmondásokat a legkülönbözőbb segédfeltevésekkel igyekeztek eloszlatni. Még nehezebb probléma volt azután annak az eldöntése, hogy valamely test mozgása közben a benne levő lényéter – bármilyen is annak a szerkezete – együtt mozog-e a testtel vagy nyugalomban marad-e. Ezt a kérdést a múlt században Fizeau vizsgálta meg következőképpen: Egy fényforrás lényét gyűjtőlencsén keresztül vezetete, párhuzamossá tette s bizonyos távolságban egy másik gyűjtőlencsén keresztül összegyűjtve, ernyőn fogta fel. A két lencse közé átlátszó csőrendszert iktatott, amelyen egy átlátszó folyadék vagy gáz úgy áramlott keresztül, hogy a fénynyaláb felső része az áramló folyadék irányában, alsó fele azzal ellenkező irányban hatolt át. Ha az éter, amelyben

a fény együtt terjed, együtt mozog a folyadékkal, akkor az egyik irányban a fény sebességének nagyobbak, a másik irányban kisebbnek kell lenni s ezen különbségnek az ernyőn a felső és alsó fénynyaláb interferenciacsíkjai által nézhetőnek és pedig az áramló test természetétől függetlennek kell lenni. A kísérlet azt mutatta, hogy az áramló gázban a fény ugyanakkora sebességgel terjed, mint a nyugvó gázban; a folyadékoknál mutatkozott ugyan különbség, de sokkal kisebb, mint amekkora az együttmozgás feltételének megfelelne.

Ha tehát fenn akarjuk tartani az éterelméletet, amely szerint a fény és az elektrodinamikus jelenségek tovaterjedéséhez egy különös közeg szükséges, akkor erről a Fizeau-féle kísérlet alapján azt kell mondanunk, hogy nem mozog együtt a mozgó testekkel, hanem minden körülmények között nyugalomban marad; a fény sebességét tehát a kívülálló megfigyelő a fényt elbocsátó test mozgásától függetlennek találja.

Akkor azonban a mechanikai relativitás elve alapján az *együttmozgó* megfigyelő szükségszerűen különbözőnek fogja találni a fény sebességét, ha azt mozgása irányában és az azzal ellenkező irányban hasonlítja össze. Ez a várakozás volt az alapja a híres Michelson-Morley-féle kísérletnek, amelylyel az abszolút nyugalomban levő éter feltevése alapján a Föld mozgását az éterhez képest akarták megállapítani. Képzeljünk el két pontot (A-t és B-t) a Föld felületén; a köztük levő távolság legyen a . Az A-ból kiinduló fénysugár, ha az AB irány a Föld mozgási irányával egyezik, α -nál nagyobb utat fog megtenni a világűrben, míg B-be érkezik, mert a B pont az alatt az idő alatt 30 kmsec. sebességgel tovább mozgott; viszont, ha B-ben egy tükörrel visszatükröztetjük, akkor ugyanazon idő alatt α -nál kisebb utat megtéve éri el az A pontot. Miután a fény sebessége 300.000 kmsec, a Földé 30 kmsec, a fénysebesség változását terjedésének iránya szerint mérni lehet, ha a fénysebesség $1/10000$ -nyi változása mérhető. A Michelson-féle kísérlet úgy volt berendezve, hogy a fénysebesség $1/200000$ -nyi változása is még észlelhető lett volna, azonban ez a kis változás sem volt jelen. A Föld mozgásának semmiféle befolyását sem lehetett észlelni a fény sebességére. Ha az éterelmélethez ragaszkodunk, akkor ez azt jelenti, hogy az éter, amelyben a fény terjed, a Földdel együtt mozog, míg a Fizeau-féle kísérlet szerint az nyugalomban van. Itt nyilván ellenmondás van, amely első tekintetre kiegyenlíthetetlennek látszik.

4.

A relativitás általános elvéből – amely ma egyedül alkalmas ezt az ellenmondást megszüntetni – mindenekelőtt az abszolút nyugalomban levő éter elméletének elejtése következik. Mert ha azt mondjuk, hogy az elektromagnetikus hullámokat egy abszolút nyugalomban levő közeg vezeti, akkor a testeknek ehhez képest való mozgását is megállapíthatónak mondjuk, – ami a relativitás

elve szerint lehetetlen. A fényéter helyét a tiszta vacuum foglalja el, amelyben az elektromagnetikus energia ugyanolyan önálló mozgással terjed tova, mint az anyagi pontok. Ezzel az összes kérdések az éter szerkezete, sűrűsége, rugalmassága iránt, az éterrezgések longitudinális vagy transversalis iránya, a Földnek az éterhez való mozgási sebessége iránt, stb. elvesztik fizikai értelmüket. Ezekkel együtt elvész annak a lehetősége is, hogy a fényjelenségeket egyáltalán mozgásokra vezessük vissza. Tudjuk, hogy a fény mozgáselmélete sok ellenmondással küzdött, holott a Maxwell-Hertz-féle egyenletek, amelyek minden mechanikai természetű feltevés nélkül, tisztára empirikusan állítottak fel, az összes jelenségeket egyszerűen és teljes pontossággal szabják meg. Ezért az éterelmélet elvetése magában még nem forradalmi jelentőségű.

A relativitás elvének igazi jelentősége azokban a következményeiben ismerhető fel, amelyek a fizikai időre vonatkoznak. Az idővel való összefüggés abban gyökerezik, hogy a fizika az időt mozgással, legprecízebben a fény mozgásával definiálja. A relativitás elve szerint azonban a mi naprendszerünkön az egész rendszer konstans sebességét a naprendszeren belül lefolyó jelenségekből lehetetlen megállapítani. Ebből az következik, hogy – ha a fém terjedési sebességét az üres térben a megfigyelő mozgási állapotától függetlenül állandónak tekintjük, – akkor a fény terjedésére alapított időértéknek nem lehet határozott nagysága. Tegyük fel, hogy a naprendszer nyugalomban van; akkor egy a Napon történő fényjelenség körülbelül nyolc perc múlva észlelhető a Földön. Ha azonban az egész naprendszer egyenletes mozgásban van, akkor ezen mozgás irányától függően a fénynek nagyobb vagy kisebb utat kell megtenni, míg a Naptól a Földig ér. Ha a naprendszer mozgása a Naptól-Föld felé irányban történik, akkor azt mondjuk, hogy az a folyamat a Napban nyolc percnél „régebben” történt; ha a Földtől-Napfelé irányban, akkor azt mondjuk, hogy nyolc percnél „korábban.” De hát mekkora idő múlt el a „valóságban” a jelenség és az észlelés között? Erre a kérdésre csak akkor tudnánk felelni, ha megtudnánk mondani, mekkora a naprendszer „abszolút” sebessége. Eszerint az időtartamnak csak úgy, mint a sebességnek relatív értéke van; bármilyen folyamat időtartama csak akkor bír határozott jelentéssel, ha a megfigyelő mozgási állapota is adva van, éppúgy, mint ahogy a mozgások sebessége is csak így nyer egyértelműséget.

5.

A relativitás elvének jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy a fizikát egy olyan alapfogalomtól függetleníti, amely a mi megfigyeléseink antropomorf természete miatt rendkívüli jelentőségre tett szert és az egész fizikát áthatja. A haladás elvileg ugyanaz, mint amikor az időérzékletről az exakt időmérőkre tértek át; ma felismertük, hogy ezek is egy, bár Földünkre nézve határozott értékű, de magában véve relatív nagyságot adnak. Ha a tudomány

haladását, mint Planck, abban látjuk, hogy megfigyeléseink anthropolomorphismától mindjobban megszabadítani képes bennünket és a tények Összefüggését a mi gondolkozást és szemléleti szokásainktól függetlenül tudja megadni, akkor a relativitás elvét bátran mondhatjuk a fizika történetében páratlan jelentőségűnek.

A relativitás elvének reális fizikai jelentősége is igen nagy. Ebben különbözik a nem-euklidesi geometriák jelentőségétől, amelyek a térszemlélettől való függetlenséget tették lehetővé; ezeknek azonban eddig csak matematikai jelentőségük van. A relativitás elve kvantitatív formába öntve a Fizeau és Michelson-féle kísérletek, a csillagászati aberratio stb. adatait pontosan megadja, az elektrodinamikai elméletek zavarába rendet és értelmet hozott és ezen jelenségek vizsgálatának jövőjére nézve új, ma alig átlátható perspektívákat enged meg.

Strophantus.

Richard Semon.

A lelki élet törvényszerűségeinek ismertetését az ember hiába keresi az élettan könyveiben. A legjobb esetben néhány oldalon megemlékeznek arról, hogy ilyen is van, a köteteket az egyes szervek és szervrendszerek funkciói foglalják le. A lelkiakkal külön tudomány a pszichológia foglalkozik. Hogy miért, arra a felelet nagyon könnyűnek látszik: a pszichológia egyenrangú, éppen olyan nagy tudomány, mint az élettan, megvannak a maga törvényei, a maga vizsgálati módszerei amelyek lényegesen különböznek a fízológíában ismertektől, s éppen ezért, nem lehet az egészet csak úgy, egyszerűen elhelyezni az élettan valamelyik fejezetében. A bökkenő azonban az, miért olyan nagy az eltérés a két diszciplína között? Hiszen a lelki tünetények is csak az életnek a megnyilvánulásai, azok is csak „életjelenségek” s feltétlen követelmény, hogy ha magyarázni teljesen még nem is tudjuk, de legalább is egységes szempontból tárgyaljuk valamennyit. Ez azonban egyelőre csak jámbor óhajtás. Aki csak olvasott valaha élettant, az mind azzal a fájó érzéssel tette le az „idegélettant”, hogy itt valami nagy hiány van, s a tulajdonképpeni lelki élet magyarázataihoz vezető út hiányzik.

Lapunkban már ismertettünk néhány olyan újabb pszichológiai irányt, mely a lelki élet mechanizmusáról igyekszik felvilágosítást adni. Rendesen azt a módot követik, hogy ismert fizikai és kémiai szabályokra vezessék vissza a lelki jelenségeket. Most egy olyan irányról emlékezünk meg, mely ennek az útnak épp az ellenkezőjét teszi meg, ugyanis a már régen fölfedezett és csak a lélektanra érvényes szabályszerűségekről kimutatja, hogy azok bizonyos változtatások után alkalmazhatók az élettani történésekre is. Richard *Semonnak* az utóbbi években megjelent néhány könyvére gondolunk. Egy elv létezését bizonyítja ezekben, mely érvényes *minden* organikus történéstre.

A gondolat, melyből kiindul, rendkívül egyszerű. Ha egy szervezet inger ér, az valamilyen módon reagál rá. Bizonyos idő múlva, az inger és a hozzátartozó reakció lefolyása után a szervezet visszatér előbbi állapotába. A legtöbb esetben könnyű bebizonyítani, hogy az első, az

inger előtti nyugalmi állapot nem azonos a második, az inger utáni nyugalmi állapottal, hogy az inger nemcsak a gyorsan elmúló hatást váltotta ki, hanem egy maradandó változást is okozott az élő anyagban. Ezt az átalakító hatást a legegyszerűbben úgy demonstrálhatjuk, hogy mégegyszer engedjük ugyanazt az ingert hatni: ekkor a szervezet egy másik, egy megváltozott reakcióval felel.

Ez a tulajdonsága az élő anyagnak funkcionális szempontból olyan szerepet játszik, mint az emlékezés a lelki életben. Ha ez igaz, akkor azoknak a törvényszerűségeknek, amelyek a lélektanban az emlékezésre vonatkoznak, egy sokkal nagyobb területre is érvényességgel kell bírni.

A gondolat nem új. Több mint 40 évvel ezelőtt Hering, a híres fiziológus tartott egy előadást az emlékezetről, mint az organikus anyag egy általános funkciójáról. Valami nagyobb, maradó hatása azonban nem volt. Hiányzott belőle a bizonyítás ereje. Hogy nem csupán szép analógiákról, hanem azonos törvényszerűségekről van szó, azt Semon mutatta ki a „Die Mneme” című könyvében. (Mnémé görög szó s annyit jelent, mint emlékezés.)

Az élettan tanításával ez nincs ellentétben. Nem új élettani szabályokról van szó, hanem az élettani történéseknek és szabályszerűségeknek egy új leírásáról.

Itt csak megemlíjtük azokat a területeket, amelyekre Semon kiterjesztette kutatását. Az átöröklést, az egyéni fejlődést, a szervezet élettani regulációit, a regenerációt, a periodikus életjelenségeket, az emlékezést és a magasabb szellemi működést vette részletes elemzés alá s kimutatta, hogy nincs közöttük elvi különbség (amit még ma is hajlandók sokan felvenni), s lehetséges valamennyit egységes szempontból tárgyalni és leírni.

Azokat a mélyreható elemzéseket, amik a tulajdonképpeni tartalmat alkotják, finomságuknál és elvont voltuknál fogva nagyon bajos lenne ezen helyen ismertetni. Inkább csak fel akarjuk hívni azok figyelmét, kiket a tárgy érdekel, mint az utolsó évek biológiai irodalmának egyik érdekes és értékes produktumára.

Pg.

Az egyház a természeti törvényektől régen elhidegült, mert ezek szabadkőművest befolyás alá kerültek. Érzület tekintetében csupán a meteorológia maradt megbízható és éppen ezért az egyház kedvenc szakmája ez. Sajnos az időjárás viszont egyéb szempontokból megbízhatatlan.

Először lemondással, utóbb reménységgel, ma daccal mondja az egyház: „Ignorabimus”.

A tételes vallások sokkal könnyebben nyugodnának bele az ember-szabású majomtól való leszármazásunkba, ha nem ragaszkodnának mindenáron ahhoz a kínos feltevéshez, hogy az emberiség őseit éppen a saját képére teremtette Isten.

A teremtés bibliai történetének nem az a főhibája, hogy Isten nem is létezik, hanem hogy mai ismereteink szerint a világ keletkezése egészen másképpen ment végbe, mint ahogy azt az Ó-testamentum elmondja. Ez a lényeges és emellett az Istenről szóló részlet majdnem mellékes.

p. k.

SZEMLE.

Új vámpolitika felé.

Az a törvény, melyei a magyar országgyűlésnek nevezett zártkörű társaság a megszokott gyorsasággal intézett el és mely felhatalmazza a kormányt egyes külállamokkal, elsősorban pedig a Balkán-államokkal való ideiglenes kereskedelmi szerződések kötésére és a javaslatához fűződött vita és megokolás mintha új mesgyét vágna a Balkán-országokkal szemben követendő politikánk számára. Úgy látszik, Serényi Béla földmivelésügyi miniszter és mások is átlátták, hogy eddigi esztelen, káros és veszedelmes Balkán-politikánkat nem lehet tovább folytatni. Ebben a felismerésben természetesen nagy szerepe van a hatalmi viszonyok megváltozásának a Balkánon. Szerbia és Bulgária nem azok a jelentéktelen hatalmi tényezők többé, amelyeknek kívánságaival, aspirációival nem kell sokat törődni. Miután a monarchia vámpolitikája halálra fojtogatta Szerbiát, elzárván agrártermékei elől az egyetlen lehetséges piacot és végül az Adria-kikötőért háborúba kergette, a győzelmes háború után lehetetlen politikáját meg nem változtatnia. Mert bár bizonyos, hogy a többi Balkán-országgal, Bulgáriával, Görögországgal, Törökországgal szemben való külkereskedelmi viszonyunk szabályozása is revízióra szorul, legnagyobb súlylyal kétségtelenül Szerbiával való ügyünk esik a latba.

monarchia, melyet saját mezogazdasága már nem tud ennyi élelmiszerekkel. Mindenképpen természetes lett volna, hogy a monarchia a szerb élelmiszerbehozatalnak korlátlanul utat nyit, hisz nyilvánvaló, hogy a szerb élelmiszereket osztrák és magyar iparcikkekre cserélték volna be. Az 1881-iki vámszerződés, ha nem is engedte be vámentesen a szerb agrártermékeket a monarchia területére, benne mégis különféle kedvezményeket biztosított egymásnak a monarchia és Szerbia, és a kapcsolat a két szerződő fél között meglehetősen szoros volt. Körülbelül ezt a viszonyt az 1892-iki szerződés is fentartotta. Es Szerbia kivételének kilenczized része a monarchia felé irányult, behozatalának 60%-át pedig a monarchia ipara látta el.

Szerbia mindenképpen rá van utalva a monarchiára. Körülötte csupa agrárország, amelyekben termékeit nem helyezheti el és kikötője sincsen. Valóságos szerencsétlenség volt tehát a kis Balkán-országra, mikor 1906-ban a monarchia az agráriusok nyomására nem újította meg az 1892-iki kereskedelmi szerződést. Szerbia élő állatot egyáltalában nem hozhatott be többet, vágott állapotban is csak korlátozott mennyiséget. Az 1906-ban kötött ideiglenes szerződést 1908-ban végleges váltotta fel, mely harmincötezer szarvasmarhának és hetvenezer sertésnek vágott állapotban való behozatalát engedte meg. Az agráriusoknak ez az eredmény is nagyon sok volt. Hangos

agitációjukkal elérték, hogy a kereskedelmi szerződést 1909-ben visszavonták. 1911-ig szerződés nélküli állapot volt, míg azután 1911 januárjában új szerződés jött létre, mely tizenötezer levágott szarvasmarhával és ötvenezer levágott disznóra szállította le a Szerbiából behozható húsmennyiséget.

Ezalatt Ausztria és Magyarország lakossága rettenetesen szenvedett az élelmiszerdrágaság nyomasztó súlya alatt, Szerbia pedig a végpusztulás örvénye előtt állott, A monarchia határának elzárásával nemcsak az osztrák-magyar fogyasztóterület zárult be előtte, hanem minden út a világpiac felé.

Nem csoda, ha Szerbiában oly nagy gyűlölettel gondolnak a monarchiára és nem riadnak vissza a legharciasabb magatartástól sem a monarchiával szemben. Pedig nekünk is, Szerbiának is felette nagy és természetes érdekünk volna a békés szomszédság és a békés gazdasági viszony. Ha már belekényszerítettük Szerbiát az élethalálharcba a kikötőért, amelyet minden valószínűség szerint most meg is fog kapni, a józan ész mindenképpen azt parancsolja, elsősorban a monarchia dolgozó és kapcsoló népének érdekében, hogy most új vámpolitikának alapjait rakják le, mely ha már nem törölheti el teljesen, legalább erősen csökkenteni az agrárvámokat és a Balkán mezőgazdasági termékeit korlátlan számban engedi be a monarchia határán. Ez nagy érdeke Szerbiának, de életérdeke a monarchia lakosságának, iparának és a nagybirtokosok kivételével a monarchia mezőgazdáinak is, akiknek házanépe így olcsó élelmi' szerhez, állatállománya olcsó takarmányhoz jutna.

Az európai válság

tanulságai közül kettőt kell utólag is leszögezünk. Először is: a Prohászka-ügy és a mindenkori Prohászka-ügyek dokumentálják, hogy a diplomácia minden gazdasági érzék nélkül, minden felelősségérzet híján, kizárólag rideg katonai tempóval dolgozik ahelyett, hogy a népek egyetemes békeszükségletét szolgálná. A Prohászka-ügy bizonyítja, hogy a népek sorsát még mindig középkori szellemben intézik: dajkamésékké, mesterséges izgatószerekkel és – ami már újabb szerzemény – fizetett sajtólármával. Ez az eset is, mint annyi más, amellelt a második tanulság mellett szól, amelyet a nemzetközi politika lehető legnyilvánosabb intézésének abszolút szükségessége gyanánt szögezhetünk le« Az a megbízhatatlan, titokzatos és kártévő politika, amely Londontól Konstantinápolyig valóban a suba alatt folyik: az utolsó események során teljesen csődöt mondott. Amennyire az emberi tudás és akarat terjed, addig a milliók publicitása alá kell helyezni saját sorsuk intézését és irányítását. Ma a lehető legkisebb lehetőség sincs meg erre, a jövőben kell, hogy a maximális lehetőséggel számolhassunk.

Csernoch János, mint ügynök.

Dr. Csernoch János, kalocsai érsek, 1911. évi XII. számú körlevelében a kalocsai rózsafüzérgyárat a következő szavakkal ajánlotta: „A kalocsai rózsafüzérvállalatot ez alkalommal oly célból ajánlom a t. papság figyelmébe, hogy a missziók megtartásakor az olvasókat és egyéb emléktárgyakat e vállalatnál szerezzék be. A vállalat ezen emléktárgyakat kedvező feltételek mellett bizományba küldi az egyes helyekre s a tapasztalat szerint szép eredményt ér el. A vonatkozó megkeresések T. Fantos Ferenc kalocsai káplánnak, a vállalat érdemdús megalapítójának nevére címzendők.” (Alkotmány, 1912 december 17-én.) A káplán, mint ötletes üzletember, az érsek, mint főmagasságú ügynöke, a pásztorlevél, mint reklám, melyet az isteni olajjal szélesített főpapi akarat és a szenteltvíz hatályosít: kétségkívül istenes ensembles s „a vállalat

– tapasztalat szerint – szép eredményt ér el”. Ezek után, ezekkel a képességekkel – senkinek sincs oka az ellenkezőtől félni – Csernoch János az esztergomi érsek-ség zilált anyagi viszonyainak rendezésénél is, minden valószínűség szerint, „szép eredményt” fog elérni. A Csernoch János esete a forradalom előtt radikálisan megszüntetett ájtatos üzérkedés egy stílusos visszautasás, melyen ma már senki sem ütközik meg és a jezsuitizmus eme százéves hagyományában csak az a fájdalmas mozzanat, hogy a tömegbutaság vigasztalhatatlan nagysága folytán még mindig tud érvényesülni.

A magyar kartellek.

A Népszava kiadásában összegyűjtve, könyvalakban kerülnek ki újra Varga Jenő érdekes és újszerű kritikái, amelyekkel a Népszava hasábjain a magyar kartelleket illette. Az a sorozat, amelyet sok fáradtsággal és izgató érdekességgel állított össze, egy régi hiányosságot akart feleslegessé tenni: a *névtelen* tőke ellen harcoló szocialista agitációt nevekhez, emberekhez s az ő szervezeteikhez eljuttatni. A modern kartellkapitalizmus egyik legbonyolultabbja azoknak a képződményeknek, amelyek az ország gazdasági életét alkotják s épp ezért különös figyelemre és megbecsülésre méltó Varga Jenő úttörő kísérlete, amelylyel a legfontosabb magyarországi kartellszervezeteket, az alsóbb néposztályokra való speciális tekintettel, rendkívül érdekesen boncolja fel alkot-elemeikre, kimutatja gazdasági és politikai gyökereiket, az ipar, kereskedelem és ös-termelés összes területeire kiható érdekeltségeiket, leleplezi azokat a vezető kapitalis-tákat, akik a fogyasztó közönség bőrére kiuzsorázzák a munkát és a munkásságot és rengeteg vagyont halmoznak fel. A színesen és tartalmasán megírt könyvecskét melegen ajánljuk olvasóink szeretetébe; ára 1 korona.

A tüdővész leküzdése.

A kortörténeti okmányok között van a helye a *Tuberkulózis* című folyóirat utolsó számának. E folyóiratról azt kell tudni, hogy az összes küzdő egyesületek hivatalos lapja, formájára tehát a legelső és legelőkelőbb. Két királyi tanácsos szerkesztőn kívül az állam egyik hivatalos képviselője is szerkeszti. Komoly cikkeket is hoz. Lényegét azonban nem ez teszi, hanem az a tömjénezés és kidicsérés, amely minden jótét-léleknek kijár, aki a felekezeti nőegyletek magaslatára segíti a tüdővész leküzdésének komoly és országos ügyét.

E sokszorosan hivatalos lap most három humanista feje köré fon koszorút: Rákosi Jenő, Lánczy Leó és Hatvany-Deutsch Sándor fejére. Úgy, ahogy ez a három név egymás mellé kerülhet, mint a nagy népbetegség ellen harcoló három hős, az államtól irányított országos főmozgalom lapjában: ennél fokmérőbb jelensége alig lehet egy lezüllött ország szomorú népmentő-komédiájának. Az álkultúra kitarítottja egy uzoraka-pitalista és egy iparbáró között; a magukat tüdővészesre robotoló munkások tipikus doigozlatója, pénzelője és dicsérője egy csokorban, amint eléjük járulnak a tudós tanárok, hogy megcsókolják azokat a kezeket, amelyek a betegséget okozó rendszer-szelepeit fogják – ennél utálatosabb szervilizmust nehéz volna kitalálni.

Az egyház hűtlen sáfára a társadalom javainak. Ügynökei „in sich” játszanak. A klérus által a la hausse, a keresztény szocialisták által a la baisse spekulál és míg ő így bebiztosítja magát, megbízóit kedve szerint fosztogatja.
P. h.

MOZGALOM.

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének jelentése az 1912. évi működéséről.

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének alapszabályaiban foglalt célját: „Az előítéletektől ment tudományos gondolkodás védelmét és terjesztését” részletesen az 1911 május havában kiadott felhívás fejté ki:

„A szabadgondolkodó világszemlélet alapja az a meggyőződés, hogy az emberiség haladására a helyes ítéletek kialakulása döntő befolyással van. Mindaz, ami a gondolatok szabad érvényesülését gátolja, kerékkötője egyszersmind a fejlődés nagy érdekeinek s az emberiség boldogulására irányuló minden törekvésnek. Mi szabadgondolkodók a haladásnak ezen eszmei akadályai ellen küzdünk. Küzdünk mindazon előítéletek, elfogultságok és érzelmek ellen, melyeket a tudomány avultaknak és haladást gátlóknak ítélt. Harcot hirdetünk a vallásos képzetek egész rendszere, a felekezeti szellem minden nyilvánulása, az erkölcs szűkkeblű és elfogult felfogása, a történelem torzított és hazug ábrázolása, a hagyományok túlértékelése, a faji, nemi- és osztályönzés számtalan visszaélése ellen. Mindezen előítéletekkel szemben a szabad vizsgálódás elvét érvényesítjük, ítéleteink a tudomány alkotásai s követelményeink a való élet elfogulatlan, altruista szemléletéből fakadnak.

Ennek a világszemléletnek s a belőle folyó követeléseknek terjesztésére alakult a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete . . .

. . . A szabadgondolkodás egyetemes törekvéseit szolgálva igyekszik betölteni azt a sajátos szerepet is, amelyre *éppen Magyarországon* hivatott. A szabadgondolkodás általános ideáljai itt egybeforrottak a kultúrhazafiság eszményeivel. Meggyőződésünk, hogy csak az ország közállapotainak gyökeres átalakulása válthatja valóra törekvéseinket. Részt kérünk tehát abból a küzdelemből, melyet a többé le nem nyűgözhető társadalmi és gazdasági erők vívnak a jövő Magyarországaért a feudalizmus és klerikalizmus középkori maradványai ellen. Kétségtelen, hogy az ország minden nyomorúsága a felekezeti, faji és osztályelnyomás, a gentry-bürokrácia minden visszaélése ebből a két forrásból fakad. A demokráciáért

folyó küzdelem az öntudatra ébredt munkásság oldalára állít tehát bennünket, de ezzel teljesen egyenragúnak tartjuk a szemérmetlenül terjeszkedő- klerikális hatalom megtörését. A fekete nemzetköziség elleni küzdelmet tekintjük mozgalmunk sajátos feladatának. Nekünk szabadgondolkodóknak, akik tisztában vagyunk azzal, hogy csak a klerikalizmus romjain épülhet fel a jövő Magyarországa, meg kell ragadnunk minden alkalmat, a nyomtatott betű és a szóbeli agitáció minden eszközét egy erős egységes antiklerikális közvélemény kialakítására. Előadások, gyűlések, röpiratok útján, sajtó-organumunk terjesztésével fel kell világosítanunk a közömbös polgárság tömegeit, világos és határozott állásfoglalásunkkal irányítanunk kell közvéleményét a felvetődő kultúrkérdésekkel szemben.

A magyar értelmiség ezrei eddig szervezetlenül s csak esetenként tömörítve vettek részt ebben a munkában. Mi meg akarjuk teremteni a felvilágosodott és haladó szellemű polgárság eddig hiányzó szervezetét: egy hatalmas és egységes szervezetet, mely ligaszerűen tömöríti az ország velünk érző igazi értelmiségét: orvosok, tanítók, tanárok, mérnökök, ügyvédek, hivatalnokok ezreit. Ettől a szervezettől s ilyen irányú működéstől várjuk a közeledő magyar kultúrharc előkészítését, mely a papi birtokok visszavételét, a vallásoktatás kiküszöbölését, az állam és egyház teljes szétválasztását fogja meghozni . . .”

Minthogy a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete első ízben ad ki nyomtatásban jelentést működéséről, nem lesz szükségtelen az 1912. évi beszámoló élén az egyesület történetét is elmondani.

Az egyesület története.

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete 1905-ben alakult. Első jelentősebb szereplése a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának támogatásával 1907-ben rendezett országos szabadgondolkodó kongresszus volt. A kongresszus előadói voltak: Faber Oszkár, dr. Fényes Samu, Glücklich Vilma, dr. Hajdú Gyula, dr. Jászi Oszkár, dr. Marschan Géza és Zigány Zoltán.

1908 nyarán rendezte az egyesület első ízben azt az előadás-sorozatot, amely „- elsősorban a középiskolákból kikerült ifjúsághoz szólva – a modern tudomány és filozófia legfontosabb eredményeit, a természet és a társadalom igaz megismerésének elemeit hivatott közölni s amelyet azóta évről-évre megismétel az egyesület azóta alakult főiskolai fiókjá, a Galilei Kör. Ez előadások nagyszámú hallgató tudatában hagytak maradandó nyomot. Sokak lelkében omlott össze az a hazug kép, amelyet az iskola mutatott a világról s a társadalomról, hogy helyet adjon egy tudományos ismereteken s tudományos módszerrel felépíthető világszemlélet első vázlatának.

Ugyanez év szeptemberében nagyszabású *antiklerikális gyűlést* rendezett az egyesület, amelynek tárgysorozata a következő volt:

1. Dr. Jászi Oszkár: A szabadgondolat és Magyarország jövője.

2. Furnemont Léon belga országgyűlési képviselő, a Nemzetközi Szabadgondolkodó Szövetség főtitkára: „Lutte contre le périeri clerical.” (Küzdelem a klerikális veszély ellen.)

3. Dr. Kunfi Zsigmond: Klerikalizmus a magyar közoktatásban.

4. Dr. Várady Zsigmond: A szekularizáció.

Egyesületünk intenzívebb működését a főiskolai diákság fokozottabb csatlakozása tette lehetővé. Ennek eredete az emlékezetes Pikler-tüntetésekig nyúlik vissza. A szabadtanítás pécsi kongresszusán tartott bátor beszéde miatt az egyetemi diákok reakciós része lármás tüntetésekkel akarta lehetetlenné tenni Pikler Gyula előadásait. Brutális és tudományellenes támadásuk azonban akcióba szólította a főiskolai hallgatók tanulni vágyó és haladó szellemű elemeit a kutatás és tanítás szabadságának megvédésére.

Ezek az egyetemi harcok lezajlása után sem oszlottak szét s a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületében alkalmas szervezeti formát találtak további együttműködésükhöz a tudomány álláspontjának védelmében és terjesztésében.

E fiatal gárda segítségével a vidék szervezése is megkezdődött: Pápán és Sátoraljaújhelyen alakulnak fiókjaink; Fiumében egyesületünk támogatásával rokon szervezet: *A Szabadgondolkodás Fiaméi Egyesülete* alakul (Assoziazione Fiumara del Libero Pensiero). Budapesten is létesülnek fiókegyesületek, így: a *szabadgondolkodó magántisztviselők csoportja* s a valamennyinél jelentősebb *Galilei Kör*, amelynek működése új korszakot nyit meg a magyar szabadgondolkodó mozgalom történetében. Megalakítását a főiskolák túrhetetlen klenkalizmusa tette szükségessé: a meg nem hamisított tudomány és a szabadkutatás álláspontját képviselő diákok fel akarták végre venni a harcot a politikai pártok statisztáinak szerepét játszó ifjúság s a pöffeszkedő felekezetiség képviselői ellen. A hivatalos egyesületek a három felekezetével karöltve igyekeztek megmenteni a hazát a galileisták árulásától; tiltakozó gyűlésük valóban impozáns volt, de egyúttal utolsó életerős megnyilatkozásuk. Egy esztendő leforgása alatt úgyszólván ütközet nélkül engedték át a teret: a jóhiszemű, de a hazafiatlanság vádjával félrevezetett diákság csakhamar mélyére látott a vádak forrásának s akik egykor a Galilei Kör ellen rendezett gyűlés lelkes résztvevői voltak, egy-két év múlva értékes munkásai lettek a Galilei Körnek.

Diákegyesületünk négy és fél évi működésével országos hírnevet vívott ki magának s még ellenségei is a társadalmi és kulturális élet jelentős tényezőjének ismerik el. Tagjainak száma nagyobb, mint az összes többi egyetemi egyesületeké együttvéve.

Nagyszabású előadásai, vitái, diákgyűlései a sajtó nyilvánossága előtt folytak le. Tudományos előadásai, szemináriumai, széles körben elterjedt kiadványai igazolták, hogy a körben komoly tanuló és tanító munka folyik, amelyet egy nagyarányú és intenzív munkás-oktatói tevékenység tetőzött be. Az évi jelentések (vaskos füzetek) e sokoldalú tevékenységet oly jelentékeny számokban regisztrálják, amelyhez foghatót ily rövid „ idő alatt az ország egyetlen kulturális egyesülete sem produkált. Ám ez a nagy eredményeket szolgál-

tató, mondhatni lázas munka, még sem volt minden tekintetben előnyös az egyetemes magyar szabadgondolkodó mozgalomra. Akkor, amidőn a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete jórészt a főiskolák szabadgondolkodóira támaszkodott, rendkívül érzékeny vérvetseséget jelentett a Galilei Kör megalakulása. Így az anyaegyesület – az erők szétforgácsolását kerülendő – kénytelen volt működésének jórészét beszüntetni, illetve a fiatal egyesületre átruházni. Nemcsak a tagok tudományos önképzését engedte át, hanem a szabadgondolkodó világszemlélet alapját tevő természet-tudományi, szociológiai és bölcséleti ismeretek terjesztését is. Átengedte legaktuálisabb s ma kétségtelenül legfontosabb feladatát, az antiklerikális propagandát s a közélet felvetődő kérdéseivel szemben a szabadgondolkodó álláspont képviselését, sőt a helybeli agitáció munkáját is: szóval mindazt, ami az országos egyesület budapesti tevékenységéhez tartozott.

A Galilei Kör nagy sikerei teljesen igazolták ezt a taktikát, úgy hogy az anyaegyesület csupán mint a magyarországi szabadgondolkodó egyesületek szövetsége, illetve központja szerepel. Mint ilyen rendezte 1909. év őszén azt a nagyszabású országos tiltakozó gyűlést, amely korunk nagy emberének, legkiválóbb elvtársaink egyikének, *Francesco Ferrernek* gyalázatos meggyilkolása miatt felháborodott szabadgondolkodó közvélemény méltó kifejezője volt. A gyűlésen felszólaltak: dr. Fényes Samu, dr. Kunfi Zsigmond, dr. Madzsar József, dr. Székely Aladár, Váradi Antal és dr. Várady Zsigmond.

Az egyesület tevékenységét ez időben elsősorban a vidéki agitáció kötötte le. Újabb fiókokat alapított jelentékenyebb vidéki kultúrközpontokban. 1910 elején alakult meg Nagyváradon a *Darwin Kör*, ezt követőleg Eperjesen a *Martinovics Kör*.

Az egyesületi tevékenységnek az a korlátozása, amelyről fentebb szóltunk, 1911-ig tartott. Ekkor már a viszonyok lényegesen megváltoztak. Szinte hónapról-hónapra háttérbe szorultak azok az okok, amelyek az egyesület fokozottabb tevékenységét gátolták. Néhány esztendő kemény tanulságai eltérítették az értelmiség egy tekintélyesebb részét a nacionalista ideológiák kilátástalan ápolásától s nem volt meglepő, midőn a szabadgondolkodó törekvéseket azelőtt nyíltan nem támogatók részéről jelentékeny erőgyarapodás érte kicsiny táborunkat. Ám az értelmiség tudatában végbe ment változással legalább is egyenértékű tényező volt az, hogy ez esztendőben került ki a főiskolák falai közül az első generáció, amely keresztülment a Galilei Kör mozgalomra nevelő hatásán. Valóban: a Galilei Kör a fiatalabb értelmiségnek egy olyan öntudatos, szabadgondolkodó csoportját nevelte, amely a diákegyesületben átadva helyét az újabb generációnak, az országos mozgalomban való intenzív munkára hivatott. Így már nem lehetett többé az erők szétforgácsolásáról szó s az egyesület vezetőségének módjában állott az országos szabadgondolkodó mozgalom új munkatervét kidolgozni. Mindenekelőtt a mozgalom munkamegosztásának kellett eltolódást szenvednie. Amit az anyaegyesület kedve-

zótlen körülmények között kénytelen volt a Galilei Körre bízni, annak jórésze szükségképpen visszahárult reá a kedvező fordulattal. A diákegyesület nagy sikerei: a nacionalista és klerikális jelszavak eltűnése a főiskolákról, tiszteletet parancsoló önképző, ismeretterjesztő és munkásoktató tevékenysége, mozgékonyága antiklerikális és antifeudális akciók kivételében, méltán avatták azt az alig működő anyaegyesület helyett a magyar szabadgondolkodó mozgalom képviselőjévé. A helyzet azonban a már említett okok következtében megváltozott: a mozgalom túlnőtt egy még oly agilissal, még oly hatalmas *diákegyesület* keretén. A magyar értelmiség régóta várt csatlakozása – ha szerény méretekben is – kezdett valóra válni, de organizálására a Galilei Kör éppen szervezeténél fogva alkalmatlan volt. A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének át kellett újból vállalni a mozgalom vezetését, A vidéki agitáció kiszélesedése folytán a szervezet központosítására kellett törekedni. Ennek legfontosabb feltétele a szabadgondolkodó sajtó megteremtése volt. *Szabadgondolat* címen 1911 május havában havi folyóiratot indítottunk, hogy az országban szétszórta élő és szervezetlen szabadgondolkodók között szellemi és meggyőződésbeli kapcsolatot teremtsen, hogy előkészítője legyen a vidék fontosabb pontjain a szabadgondolkodó szervezetek alakulásának, hogy a szervezetben tömörült szabadgondolkodók számára elméleti és gyakorlati programunk továbbfejlesztését s a szabadgondolkodó közvélemény képviselőjét jelentse. A lap megindítása alkalmával kiadott előfizetési felhívásunk különben a következőképpen írja le a *Szabadgondolat* programját:

... A Szabadgondolat programja a szabadgondolkodás elméleti alapjainak fejlesztése és gyakorlati követeléseinek propagálása: szembeáll a vallási, faji, erkölcsi és osztályelítéletekkel s harcot indít minden intézmény ellen, mely ezeken alapszik. Megalkuvás nélkül való hirdetője lesz a klerikalizmus és felekezeti szellem elleni küzdelemnek. A szabadgondolkodó közvélemény szempontjából foglalkozik a társadalmi, politikai és művészeti élet jelentősebb kérdéseivel. Terjeszti a természettudományos világnézetet és tanítja az ennek alapját tevő természettudományi ismereteket. Beszámol a tudományos haladásnak minden fontos mozzanatáról. Ismerteti a magyar és külföldi szabadgondolkodó mozgalmat és irodalmat . . .

A szabadgondolkodó sajtó megteremtésével új, nagyobb szerű lehetőségei nyíltak a mozgalomnak. Elsősorban a vidéki propaganda kiszélesítésére kellett törekedni. Újabb fiókegyesületek alakulnak: Kassán a *Bacsányi Kör*, Aradon *Az Aradi Szabadgondolkodók Egyesülete* s Temesvárott, a klerikális botrányok reakciójaként, a *Temesvári Szabadgondolkodók Csoportja*. Ez újabb és már régebben fennálló fiókok intenzívebb működésbe fognak. A központból leküldött s főleg az alkalmas helyi erők segítségével tudományos és ismeretterjesztő előadásokat, vitákat rendeznek; a szabadgondolkodó program terjesztésén kívül egyesek munkásoktatással is foglalkoztak.

Hogy a vidék egyre növekedő szükségleteit megfelelően elláthassuk, előadóképző-szemináriumot rendeztünk, amelynek programja a következő volt:

Dr. Fülöp Zsigmond: A természettudományi ismeretek közléséről.

Dr. Rónai Zoltán: Szociológiai tárgyú előadások felépítése és anyagszerzése.

Fáber Oszkár: Hogyan ismertessük a klerikalizmus kérdését?

Dr. Szende Pál: Hogyan kell előadni a nagybirtokról s a vele kapcsolatos kérdésekről?

Dr. Polányi Károly: A modern világnézet ismertetésének módja.

Ám a vidéki fiókok lassanként nemcsak szervezést és előadókat igényelnek a központtól – ilyenekkel nem egy vidéki szervezet már maga is rendelkezik – hanem példaadást várnak a főváros szabadgondolkodóitól, hogy milyen legyen egy fejlett szabadgondolkodó egyesület intenzív működése? Ezt a példaadást nem nyújthatják sajátos rendeltetésüknél fogva a fővárosban működő fiókegyesületek: sem a mozgalom eddig legsikeresebb képviselője a Galilei Kör, sem a feloszlott magántisztviselő fiók helyében ez év őszén alakult Harkányi Kör, mely a szabadgondolkodó tisztviselőket hivatott tömöríteni.* Az anyaegyesületre hárult tehát a feladat, hogy a mozgalom egységes vezetése mellett a fővárosi szabadgondolkodók egyesülete is legyen s intenzív helyi működésével a vidéki fiókoknak mintául szolgálhasson. Első ilyen irányú kísérletünk: a *Martinovics-ünnep* fényesen sikerült. Érdemesnek tartjuk az ünnepre meghívó plakátot ideiktatni:

Polgártársak! Munkások!

Történelmi igazságtételre idézünk meg benneteket! Ítélszéket tartunk a reakciónak egy régi, sötét bűne felett, melyet a hivataltal Magyarország még ma is gondosan takargat: a *Vérmező elfelejtett tragédiája ez.*

Tudj átok-e polgártársak, hogy a polgári jogokat teremtő nagy forradalomba ez a tespedt ország csak egyszer kapcsolódott, - a magyar kiváltságosok történetének legbecstelenebb fejezetével, amikor a budai nagy téren legurultak a fejek?

Tudjátok-e polgártársak, hogy száz év előtt fekete papok és nagy nemesek hazafias jelszók orvén gyilkolták le legjobb magyar kortársaikat, *a ti mai polgári jogaitok vértanúit?*

Tudjátok-e polgártársak, hogy „a haza feldúlása”, „az ország rendéinek tekintélyesértése”, „az alkotmány megsemmisítése” benne van a feudalizmusnak polgári társadalmatok ellen intézett pöriratában, melynek alapján Martinovicsékat kivégezték?

Hálátlanul megfélekedtetek, polgártársak, ügyetek első mártírajairól, pedig a nagy pörben, a demokratikus átalakulások ellen a reakciónak ma is azok a jelszavai, melyekkel a „nemzetfentartó osztály” 1795 májusában a legrútabb politikai gyilkosságot megokolta.

* Működéséről fiókegyesületeink részletes ismertetésénél szólunk.

De szolgáltatassunk igazságot és ma, amikor a jelen harcaiban Martinovicsok hagyatéka újra éled, jöjjetek el mindnyájan e város szabadgondolkodó polgárai és öntudatos munkásai Martinovics-ünnepünkre . . .

A régi képviselőház termét zsúfolásig megtöltő polgári közönség feszült figyelemmel hallgatta a szónokok: Lengyel Imre, Benedek János dr. és Polányi Károly dr. beszédeit. Karinthy Frigyesnek Martinovicsékról írott szép versét Törzs Jenő olvasta fel.

Az 1911. év másik felében egyrészt fiatal lapunk szellemi és anyagi kifejllesztése, továbbá a Harkányi Kör agilis működése kötötte le a mozgalom erőit, úgy hogy az intenzív helyi működést csak az 1912. évben fejthették ki.

Az egyesület 1912. évi működése.

Előadások. Alelnökünknek, dr. Madzsar Józsefnek: „Egyház és tudomány” című előadása nyitja meg április hó 1-én ez évi működésünket. Csak a Galilei Kör nagy demonstrációs előadásainak közönsége vetekedhetik a figyelmes hallgatóknak azzal a tömegével, amely a régi országház nagytermét zsúfolásig megtöltötte úgy ezen, mint következő előadásainkon. Ugyané hónap 24-én ismertette másik alelnökünk, dr. Szende Pál kulturális elmaradottságunk okait. Május hó 12-én rendezett demonstratív antiklerikális ülésünkön Zsigány Zoltán tartott előadást a klerikális közoktatásról. Az ülést hirdető plakát szövegéből érdemesnek tartjuk a következő sorok közlését, mozgalomunk lehetőségeinek a választójogi küzdelem folytán szenvedett változásai jellemzésére:

. . . „*Polgártársak! Budapest népe!*

A népjogokért folytatott nagy küzdelem idején ne feledkezzünk meg az új Magyarország többi feltételeiről sem. Ha erőink javát a választójogi harcra tömörítjük is, legalább védelmi hadállásunkat ne adjuk fel a kultúrkérdések területén. Ne nézzük tétlenül, mint hódítja meg a klerikális reakció ellenállás nélkül közoktatásunkat . . .”

Az őszi folyamán előadásorozatot rendeztünk nők számára a legfontosabb tudományos és társadalmi problémák közül főleg azoknak ismertetésére, amelyeket az iskola helytelenül vagy egyáltalában nem közöl. A sorozat, amely még nem fejeződött be s a jövő évben is folytatódik, eddig a következő előadásokból állott:

Október 11. Dr. Kutasi Elemér: Az esztétizálás túltengése.

Október 14. Dr. Rónai Zoltán: Bevezetés a szociológiába.

Október 18. Dr. Fülöp Zsigmond: A természettudományi világnézet.

Október 21. és 28. Dr. Kosa Miklós: Közgazdasági alapismertek (2 előadás).

November 1. és 8. Strophantus: Biológiai alapfogalmak (2 előadás).

November 4. és 11. Dr. Fazekas Sándor: Történelmi materializmus (2 előadás).

November 14. Komját Marcel: Kozmikus elméletek.

November 22. és 29., december 6., 13. és 20. Dr. Kende Zsigmond: A leszármazástan (5 előadás).

November 18. Dr. Kosa Miklós: Az emberi gazdálkodás fejlődése a kapitalizmusig.

November 25. Dr. Szende Pál: A kapitalizmus.

December 9. Dr. Fazekas Sándor: A szocializmus.

E sorozatban tehát az egyesület összesen 18 előadást tartott.

Mindezeknél jelentősebbek voltak egyesületünk népszerűsítése szempontjából külföldi vendégeink előadásai. Ezeknek sorozatát *Prof. dr. R. Broda*, az „Institut Internacionale pour la Diffusion des Experiments Sociales” főtitkára nyitotta meg április hó 12-én tartott németnyelvű előadásával, melyben a francia iskolákban folyó világi erkölcsstanítás módszerét és eredményeit ismertette. Kimagasló eseménye volt egyesületünk működésének külföldi nagy elvbarátunknak, *Wilhelm Ostwaldnak* május hó 4-én történt látogatása. Korunk egyik legnagyobbjának *Wissenschaft und Religion* című előadásában az egész sajtó (még a reakciót sem véve ki) országos kultúreseményt látott. Szereplése körünkben több szempontból is jelentőségteljes volt. Általa igazoltuk régóta hirdetett meggyőződésünket, hogy a tudományos munka s a belőle sarjadzó társadalmi cselekvés elválaszthatatlanok. Tudományos meggyőződéseink nem önmagukért vannak, hanem gyakorlati magatartásunk irányítását kell szolgálniuk a tiszta tudomány hamis prófétáival, áltudósokkal szemben, akik komoly tudóshoz méltatlannak ítélték törekvéseink szolgálását, büszkén mutathatunk rá, hogy tanítómesterünk sem tudja elválasztani a tudomány művelését a tudomány álláspontjának öntudatos társadalmi képviselétől. Előadását kulturális életünk számos kiválósága és sok száz főnyi érdeklődő közönség hallgatta végig.

Október 12-én tartott előadást: *Massenkultur unserer Zeit* címmel egyesületünk egy másik kiváló vendége, *Werner Sombart*, a nagy német szociológus.

Évzáró előadásunkat november 13-án a külföldi szabadgondolkodó mozgalom egyik legkiválóbb alakja, *Magalhaes Lima* tartotta. A portugál forradalom megszervezőjének és első elnökének francia nyelven tartott ismertetése alapos tanulságokat szolgáltatott számunkra a szabadgondolkodó törekvések gyakorlati megvalósításáról.

Gyűlések. Ez évben két nagygyűlést rendezett az egyesület. A sajtó megrendszabályozása ügyében kiadott kormányrendelet alkalmával szeptember hó 13-án tiltakozó nagygyűlést tartottunk a megtámadott sajtószabadság ügyében. A hatóságok által elének gördített minden akadály s az időjárás kedvezőtlen volta ellenére a gyűlésen résztvevők zsúfolásig megtöltötték a Pesti Lloyd Társulat nagytermét. A gyűlésen dr. Madzsar József elnökölt, az első felszólaló dr. Apáthy István volt, aki az úgynevezett szabadságjogainkban rejlő nagy hazugságokra mutatott rá. Utána dr. Jászi Oszkár a sajtószabadság nagy társadalmi jelentőségéről beszélt s

ebből a szempontból foglalkozott a mi sajátos viszonyainkkal, amelyek egyedüli orvosszerűen az általános választójog kiküzdését jelölte meg. Dr. Rónai Zoltán a kormányrendeletek indoklásának szemérmetlenül hazug voltát mutatta ki: „Tízestendő gyermek üveget fújhat Magyarországon és téglát hordhat, de egyszerre angol szellemű lesz a gondolkozásuk, amikor a rikkancsok életkorául tizenhét követelnek. Végül dr. Kunfi Zsigmond a kormánynak a közvélemény megnyilatkozásának minden formájától való irtóztatását jellemezte. Második gyűlésünket az európai háborús veszedelemnek elején rendeztük. Ez volt az első nyilvános tiltakozás az egész emberiség kultúráját fenyegető háború réme ellen. Október hó 27-én tartott gyűlésünket hirdető plakátunkból való az alábbi részlet:

„Polgártársak! Budapest népei

A diplomácia lelkiismeretlensége, a katonai szállítók érdekeltsége emberek millióit kergette véres harcokba, sőt világháború borzalmaival fenyegeti az egész kultúremberiséget. Mindannyiunk kötelessége, hogy e válságos napokban talpra álljunk és a háború réme ellen szakadatlan agitációba kezdjünk ...” A gyűlés elnöke és első szónoka Lengyel Imre egyesületünk elnöke a gyűlés feladatának beállítása után, az egyház szereplését ítélte el a háborús tömeggyilkolással szemben. Utána Czabán Samu az állami tanítók országos egyesületének volt elnöke állította szembe a militarizmus óriási terhét a népoktatás szomorú elmaradottságával. Jakab László igazgató-főorvos felszólalásában az ország népének elszomorító közegészségügyére s a nagy szociális nyomorra mutatott rá, amely a hadseregre költött milliókból csökkenthető volna. A magyar békeegyesület főtítkáranak is szót adtunk a gyűlésen. Türelemmel hallgatták, amíg a háború ellen beszélt, de mikor a munkásság nemzetközi akciójával a békebírók próbálkozásait állította szembe, heves ellentmondásokkal találkozott. Felszólalására Pogány József válaszolt, azután a szociáldemokrata párt nevében s a gyűlés viharos helyeslése mellett mutatott rá, hogy a munkásság nemzetközi szervezete az egyetlen békenagyhatalom s mennyire értéktelenek azok a békeakciók, amelyekben az orosz cár is résztvehet. A gyűlésen több mint ezer ember vett részt, élénk figyelemmel kísérve az elhangzott beszédeket.

Akciók. Mozgalmunk egy sarkalatos programpontja: a *szekularizáció* érdekében nagyszabású akciót terveztünk, amelynek kivitelét azonban – kívülünk fekvő okok miatt – jórészt a jövő esztendőre kellett halasztanunk. Bár az akciónak úgyszólván csak a kezdetéig jutottunk, érdemesnek tartjuk annak ismertetését a „Szabadgondolat” közlése nyomán.

„A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületét a szabadgondolkodó-mozgalom sokfelé ágazó feladatai közül ma elsősorban az antiklerikális propaganda foglalkoztatja. Előadások, gyűlések, viták ott, ahol ezek szervezeti feltételei megvannak az egyház és a klerikalizmus mindig aktuális kérdéseiről: az adott viszonyok között önként adódó eszközei a klerikális terror félelmetes ereje ellen

küzdő egyesületnek. Ha azonban meggondoljuk, hogy ily irányú működéssel csupán a városi polgárság hangulatára gyakorolhatunk befolyást, tehát az ország lakosságának egy számbelileg kicsiny s politikai öntudatlanságánál fogva súlyra sem nagyon jelentékeny rétegére, akkor nyilvánvaló lesz, hogy nagy eredményeket így nem igen érhetünk el, az ország társadalmi és kulturális helyzetének gyökeres javulását csak szélesebb körben megindítandó akciók hívhatják életre. Új fordulatot csak akkor várhatunk, ha az ország lakosságának (nemcsak számra, de öntudatra ébredve, súlyra nézve is) legnagyobb osztályát bírjuk megmozdításra. Csak a *parasztság szervezése* és törekvéseinek beállítása a fejlődés útvonalába nyújt elegendő erőforrást az antiklerikális küzdelem sikeres megvívására.

A múltak sikertelen kísérleteire hivatkozva sokan talán ma is elérhetetlennek tartják az antiklerikális tábornak a parasztsággal való megerősítését. Abban igazuk is van, hogy azok a célok és azok az eszközök, amelyek eddig szerepeltek, ma még tényleg nem képesek szervezkedésre bírni a mezőgazdasággal foglalkozó népeiséget. De van egy kérdés, amely legvitalisabb érdekeikkel forrott egybe, amelynek megértetése nálunk úgyszólván akadályra sem találhat s ez: a *szekularizáció*. Vajjon akad-e ennél kedvezőbb jelszó a főpapi latifundiumok körül nyomorgó paraszttömegek előtt, vajjon lehet-e alkalmasabb eszköz szervezkedésre bírni a földéhes embert, mint annak lehetősége, hogy étvágyát csillapíthatja? Keli-e jobb agitációs fegyver a meztelen tényéknél, hogy még egyfelől közel két millió hold földet másfél milliárdnyi értéket az állam vagyonából pár ezer dologtalan ember bitangol, addig a nincsetlenek százezrei vándorolnak ki az országból s az ittmaradottak nyomoráról a legfeketébb statisztika beszél!

Ma, amikor a szekularizáció gazdasági szüksége még a parcellázó főpapok koponyájában is a fenyegető kényszerűség gyanánt jelentkezik, lehetetlen el nem ismerni, hogy ha van egyáltalában valami, ami a parasztságot képes megindulásra bírni, az csak egy szekularizációs propaganda lehet.

Ám mindezek megfontolásával nem az egyesek és egyesületek által ötletszerűen kezdett balsikerű kísérletek megismétlésére gondolunk, hanem egy tervszerűen, részleteiben is kidolgozott hatalmas akcióra, amely minden erőforrás, az összes társadalmi és kulturális érdekek felhasználásán épül. Ilyen mozgalom teremtésére irányul az alábbi konkrét terv is, amelyet a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete magáévá tett.

A „Szabadgondolat” pályázatot hirdet egy népszerűen, a parasztság nyelvén írott röpiratra, amely a szekularizáció szükségességét magyarázná főleg a földéhes paraszt szempontjából. Ez a szempont oly világos, hogy egy kis félfűves füzetben teljesen kimeríthető. A legjobban írott röpiratot azután több milliónyi példányszámban kell a nép körében terjeszteni. Minden eddigi akció ezen a ponton akadt meg: megindítói, a polgári szabadgondolkodók ilyen irányú agitációra alkalmatlanoknak bizonyultak, beigazolódott általuk, hogy parasztok között csak parasztok agitálhatnak sikerrel. Ez a körül-

meny azonban ma már nem akadály: vannak a mozgalomnak régi, intelligens földműves hívei, akik nemcsak alkalmasak ilyen szerepre, hanem oromest vállalják is, főleg ha anyagi támogatásban is részesülnek . . .

... Be kell járni az ország valamennyi helyiségét télfelé, mikor a munka szünetel, kereset nincsen és a szükség féelme teszi fogékonnyá a nép hangulatát. Nem kell az ilyen agitációhoz ékes-szólás, a kis füzetben felsorolt tények minden szónoklatnál hatásosabbak. Sok okunk van azt hinni, hogy ha egy-egy falu parasztjai között megjelenik egy közülük való ember, aki iránt nincs okuk bizalmatlanoknak lenni, az ő kezéből kapott olvasmányok s az ő Szájából hallott magyarázatok komoly fogadtatásra fognak találni 8 nem könnyen múló nyomot fognak hagyni a falu életében.

Ez azonban csak egyik módja a propagandának. Fel kell használni egyidejűleg a rendelkezésre álló többi eszközöket is. A meglévő szervezetek, a parasztság körében működő politikai és gazdasági egyesületek örömmel vesznek részt a munkában. Az ország éhbéren tengődd tanítósa ma már látja, hogy mit várhat az egyháztól, amely a plébános szolgájává alacsonyítja őt s tisztába kezd jönni azzal, hogy az antiklerikális küzdelemben melyik táborban van a helye. Az öntudatra ébredő tanító, a sokat emlegetett „perifériák” szomorú intelligenciája főerőssége lesz a szekularizációs mozgalomnak. Van még egy csoport, amelynek munkájára feltétlenül számítani lehet s ez a szabadgondolkodó diákság immár számra is tekintélyes tábora. A Galilei Kör már évek előtt kiadta a jelszót, hogy „ki a faluba!” Egyelőre nem a parasztság szervezése, hanem csak megismerése volt a cél: de ma már elérkezett az agitáció ideje is. A diákságnak az a része, amelynek vidéken: falun van otthona, kitűnő hordozója lehet a propagandának, Meg kell ragadni szóval minden eszközt, minden módot, hogy az ország legelhagyottabb faluja se maradjon érintetlenül. Meggyőződésem, hogy ha a mozgalom megindul, az említett tényezőkön kívül tömegesen fognak részt kérni az egyesek is belőle. Csak meg kell indítani egyszer, azután lavinamódrá nő nagyra a mozgalom . . .

. . . Íme csak vázlatos ismertetésben a legfelölőbb tényezők, amelyekre a szekularizációs propaganda felépíthető: de már e hézagos felsorolás is tisztán mutatja, hogy nem túltengő optimizmussal megrajzolt, naiv tervről van szó, hanem a kedvező körülmények immár kényszerítő erejére támaszkodó akcióról. Kétségtelen, hogy az ilyen irányú akció legalább is akkora eredménnyel kecsegtet, mint bármely más az ország demokratizálására irányuló erőfeszítés . . .”

E nagyszabású terv megvalósításához az első lépés már megtörtént. Pályázatot hirdettünk az említett agitációs füzet megírására a következő feltételek mellett:

„A Szabadgondolat pályázatot hirdet egy, a parasztság körében terjesztendő agitációs füzet megírására. A füzet tárgya: a szekularizáció kérdésének ismertetése a magyar nép, elsősorban a föld-

míves nép számára. A pályázó elsősorban a kérdés társadalmi és gazdasági jelentőségét emelje ki, vezetőgondolata a tengődő parasztságnak a szekularizációtól várható anyagi fellendülése legyen s csak másodsorban foglalkozzék a történelmi és jogi vonatkozásokkal. A tartalom és a kérdés beállításának helyessége mellett legfontosabb követelmény a népies stílus, hogy a füzetet minden olvasni tudó ember fáradság nélkül megértse. Terjedelme: fél, legfeljebb háromnegyed ív lehet. A legjobb munka díja 100 korona, az utána következő két legjobb munka egyenként 50-50 korona jutalmat kap. A kiadás kötelezettsége csak az első díjjal jutalmazott munkával szemben áll fenn, de a pályázat hirdetője fenntartja magának azt a jogot, hogy a kiadandó füzetben a második díjat nyert munkák egyes részleteit is felhasználja. A pályázat bíráló bizottsága a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének, a Szabadgondolat szerkesztőségének, a Társadalomtudományi Társaságnak és a szociáldemokrata párt vezetőségének egy-egy megbízottjából alakul.” A pályázat kihirdetése után mozgalmunk egy lelkes, vidéki híve 100 koronát adományozott legjobb munkák díjának emelésére. Az adományozó egyetlen feltétele, nevének fel nem fedése volt. Így a legjobb pályamunka jutalma 150, az utána következő kettőé 75-75 koronára emelkedett.

A pályázat szeptember hó 1-én járt le. A bírálat azonban, az egyik bíráló, Bosnyák Béla tagtársunk hirtelen elhalálózása miatt, a közgyűlésig nem készülhetett el. Úgy ez, mint a szekularizációs program nagyobb és fontosabb részének megvalósítása a jövő esztendő feladata lesz.

Itt kell megemlékeznünk új fiókegyesületek alapításáról. Ez év őszén alakult meg Versecen a helybeli szabadgondolkodók egyesülete: a Haeckel-Kör, főleg kisiparosok, kisgazdák s részben a helybeli értelmiség köréből való tagokkal. E jórészt németajkú elvbarátainkból álló egyesület főleg tagjainak önképzésével s a szabadgondolkodó törekvések terjesztésével foglalkozik.

December hó elején alakult meg a Selmecebányai Szabadgondolkodók Egyesülete, mint a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének Selmecebányai fiókja. Élén a helybeli főiskola tanárai állanak, tagjai a polgárság s legnagyobb számmal a főiskolai hallgatókból kerülnek ki.

Mindkét fiók tisztikarát s eddigi munkásságát a már régebben fennálló egyesületek ismertetésével közöljük.

Érdeemesnek tarjuk még egy akciónk felemlítését. A július első napjaiban rendezett egyetemes tanítógyűlés alkalmából a Szabadgondolatnak „Tanítótság és szabadgondolkodás” című cikkét több ezer példányban szétosztottuk az összegyűlt néptanítók között. A röpirat élénk feltűnést és érdeklődést keltett. Azt hisszük, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tanítótság tisztán lássa nyomorúságának társadalmi okait s azt az összefüggést, amely egyrészt a magasabb társadalmi és kulturális jólét, másrészt a tanítótság életstandardja között van s ez összefüggés felismerése nyomán a maga helyét s feladatát a társadalmi küzdelmekben.

Utolsó közgyűlésünket a jelen évváró gyűlést megelőzően 1911 november hó 20-án tartottuk. Ez a közgyűlés a következő tisztikart választotta meg: Elnök: Lengyel Imre; alelnökök: dr. Madzsar József, dr. Szende Pál, dr. Laufer József; főtktár: dr. Basch Imre; titkárok: dr. Ertler Hermann, dr. Gergely Jenő, dr. Székely Hugó; ügyész: dr. Balogh N. Imre; pénztáros: Sándor Dénes; ellenőr: Forbáth Rafael; gazda: dr. Frigyes Béla.

A fiókegyesületek működése.

A ma is fennálló és működő fiókok közül legrégebb s egyúttal legeredményesebben működő a Galilei Kör.

A főiskolák szabadgondolkodó diákságának munkáját már fentebb méltattuk. E munka részletes ismertetése is felesleges, hisz a Galilei Kör évről-évre minden érdeklődőnek megküldi terjedelmes füzetben munkásságáról szóló jelentését. E helyen csupán néhány fontosabb adat közlésére szorítkozunk.

A Galilei Kör – főiskoláink legnagyobb ifjúsági egyesülete - 4 év óta áll fenn. 1908-ban alakult 256 taggal és a Harmadik év végén tagjainak száma 1060. Az előítéletek nélküli tudományos gondolkodás védelme és terjesztése a kör célja és tanítás az eszközei a vallási, faji és osztályítéletek ellen való küzdelmében. Előadásaiban és szemináriumokban a modern tudományos ismereteket, az erkölcsi, művészeti és tudományos élet korszerű szemléletét és a belőlük sarjadzó világnézetet terjeszti. Négy év alatt több mint 200 természettudományi, filozófiai, szociológiai, lélektani, művészeti és kultúrpolitikai előadást tartottak a Galilei Körben – melyek egyrésze nyomtatásban is megjelent – egyetemi tanárok, hazai és külföldi szakemberek s több mint 25 szemináriumban foglalkoztak a tagok e kérdések tüzesebb megbeszélésével.

Első négyévi működésének kimagasló mozzanatai: diákgyűlések rendezése az általános választójog és a szekularizáció érdekében, statisztikai felvétel a budapesti diákság gazdasági helyzetéről, sorozatos előadások Magyarország közállapotáról, Magyarország történetéről, a nőkérdésről, Ostwald, Sombart, Forel s más világhírű tudósok előadásai, továbbá Mach ismeretelméletének magyar nyelven való kiadása. A kör tagjai 2 év alatt 600-nál több munkás-előadást tartottak. A kör klubhelyiséget tart fenn, melyben a napilapokon kívül számos tudományos, szépirodalmi és egyéb (magyar, német, francia és angol) folyóirat áll a tagok rendelkezésére. Ezenkívül kör folyton gyarapodó könyvtára. A Galilei Kör második, harmadik és negyedik évi működéséről szóló jelentést bárkinek megküldik.

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének másik fővárosi fiókja a feloszlott magántisztviselő-csoport helyébe megalakult Harkányi Kör. Ez a szabadgondolkodó tisztviselőket egyesíti magában. 1911 őszén alakult s mindjárt megalakulása után tevékeny működést fejtett ki. Előadásokat, vitákat, szemináriumokat rendeztek. Ezeknek sorozata a következő: Szende Pál dr.: A közép-

osztály szociológiája. Polányi Károly dr.: A társadalmi mozgalmakról. Fülöp Zsigmond dr.: A darwinizmus mai állásáról. Décsi Imre dr. (Florestan): A pesti ember idegei. Pfeiffer Sándor: Vallás és erkölcs. Tímár Miklós dr.: Haeckel. Kenzler Hugó dr.: A renaissance művészete. Kőhalmi Béla: A magyar demokrácia kialakulásának lehetőségei (szeminárium). Pogány József dr.: A nyugat és a modern magyar irodalom. Szende Pál dr.: A köztisztviselők és az Új Magyarország. Varga Jenő dr.: A drágaság okai.

Ezekon kívül a Galilei Körrel együttesen előadásorozatot rendezett a nőkérdésről, amelynek keretében Strickerné, Polányi Laura dr.: A nő társadalmi és gazdasági helyzete. Rónai Zoltán dr.; A család fejlődéséről. Glücklich Vilma: A politikai nőmozgalom címen tartottak előadást 5-600 főnyi hallgatóság előtt.

Tisztikara a következő volt: Elnök: Szende Pál dr., alelnökök: Bosnyák Béla és Kőhalmi Béla, főtítkárok: Szemere Sándor, titkárok: Ötvös József és Mérő Nándor, pénztáros: Deutschender Alfréd, ellenőr: Pór Ernő, háznagy: Barna Pál.

Az egyesület agilis működése azonban olyan anyagi eszközöket igényelt, amelynek nem állottak rendelkezésére, másrészt az anyaegyesület életében ezidőben állott be az a nagy jelentőségű változás, amelynek eredménye lett a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének nagyobb arányú helyi működése. E két körülmény szükségessé tette – az erők megoszlását s ezáltal a mozgalom gyengülését kerülendő –, hogy a Harkányi Kör függessze fel egyidőre működését s bocsássa erőit a központ szolgálatára. Kétségtelen, hogy mihelyt mozgalmunk eléggé megerősödik, újra rendelkezésére fogja bocsátani a fiatal egyesületnek a szükséges egyéni, anyagi és szellemi erőket.

Előadóképzés. Mielőtt a vidéki fiókegyesületek munkájának ismertetésére térnénk át, meg kell emlékeznünk erről a munkáról is, amely mintegy kiegészítése volt az előző évben kezdeményezett szemináriumnak. Két előadással szolgáltunk az előadóképzés ügyét: egyiket Bús Ernő dr. tartott a katolikus autonómia kérdéséről, a másikat Strophantus az ismeretelméleti monizmusról.

A ma is működő vidéki fiókegyesületek közül legrégebb s legeredményesebben dolgozó a nagyváradai *Darwin-Kör*. Megalakulása óta tevékeny részese annak atánító és felvilágosító munkának, amelyet országos szervezetünk törekvései érdekében folytat. Működése elsősorban a helyi erőkre támaszkodik; tagjai sorában kitűnő előadók vannak s így előadásainak rendezése kevesebb nehézséggel jár, mint többi fiók-jainké. Megalakulása óta szociológiai és természettudományi szemináriumokat rendezett, amelyekben a modern természettudományi világszemléletet, a társadalomtudomány irányait és a társadalom fejlődésének problémáit hivatott előadók ismertették. Darwin születésének 100. évfordulóját dr. Ágoston Péter, dr. Madzsar József és dr. Lukács Hugó közreműködésével ünnepelték meg. Működésének második évében Diner-Dénes József tartott előadást: „A modern világfelfogás” címen. Ezenkívül nyolc estére terjedő szemináriumot rendeztek, amelynek keretében dr. Rozvány

Jenő: „A szociológia alapelveiről”, „A gazdasági élet történetéről”, dr. Lukács Endre: „A szocializmus iskolái” címmel tartott megbeszéléseket A Kör vitaestéin két téma került tárgyalásra, az egyiket dr. Katz Béla (A modern kriminológia), a másikat dr. Berkovits René (A beszámíthatóságról orvosi szempontból) referálta. Legfontosabb volt a Társadalomtudományi Társasággal közösen rendezett vitaciklus, amely a középiskola reformjával foglalkozott. A vita anyagát a következő referátumok adták: A mai középiskoláról általában (dr. Endrei Kálmán). A történelem oktatása (dr. Ágoston Péter). A természettudományi oktatás (dr. Berkovits René). A klasszikus nyelvek oktatása (Bartha Gyula). A modern nyelvek oktatása (Scharf Miksa). A részletes és alapos vitában a középiskolai tanárok is résztvettek. A Kör heti összejöveleiben a tagok aktuális kérdéseket beszéltek meg tudományos megvilágításban.

Fennállásának harmadik évében az erkölcs problémáiról előadássorozatot rendezett a Kör. Ennek során dr. György Ernő: „Valláserkölcs”; dr. Konrád Béla: „Természettudomány és erkölcs”; Huzella Gvuláné: „Művészet és erkölcs”; dr. Berkovits René: „Sexualitás és erkölcs”; dr. Ágoston Péter: „Jog és erkölcs”; dr. Katz Lipót: „Az új erkölcsi tételek kialakulása”; Edelman Menyhért: „Nevelés és erkölcs” és végül dr. Katz Béla: „Erkölcs és történelmi materializmus” címen tartottak előadásokat nagyszámú közönség előtt. Húsvét hétfőjén a Darwin Kör rendezése mellett folyt le az az impozáns népgyűlés a sztrájkoló újságírók érdekében, amelyről a napilapok annak idején részletesen beszámoltak. A népgyűlés szónoka dr. Katz Lipót főtítkárral volt. A Darwin Kör ez alkalommal először lépett – csendes tanítómunkáján túlmenően – a nagy nyilvánosság elé s fellépése teljes erkölcsi sikerrel járt. Mint minden évben, ezen a nyáron is összehívta az érettségizett ifjakat s a pályaválasztás kérdésével kapcsolatban, a természettudományos világnézetéről előadást rendezett számukra.

Az ez évi tisztikar a következő: Elnök: betöltetlen. Főtítkárral: dr. Katz Lipót, Titkárral: Bary Zoltán. Pénztárossal: dr. Kenyeres Gyula. Jegyző: Weisz István.

Legtevékenyebb fiókjaink egyike az Eperjesi Szabadgondolkodók Egyesülete, a *Martinovics-Kör*, pedig 1910 tavaszán történt megalakulása óta állandóan célpontja a reakció támadásainak. A város és a megye hivatalos oszlopai mindent megtesznek, hogy eredményes munkáját lehetetlenné tegyék. A Kör elnöke: Hébelt Ede ellen irányuló akciójuk ugyan kevés eredménnyel járt, de két diáktagjával szemben már több sikerrel léptek fel. Az egyik márciust a proletárok ünnepének mondotta, a másik egy Ady-verset szavalt. És ezért a főbenjáró bűnért mindkettőt megfosztották tandíjmentességétől, állásától és táppénzétől. A vármegye alispánjának terrorizálására hozta meg a félénk tanári kar ezt az embertelen ítéletet. A Martinovics-Kört megfojtaniuk azonban még azzal sem sikerült, hogy Hébelt Edét visszavonulásra kényszerítették, mert az egye-

sület továbbra is eredményes működést fejtett ki a kultúra terjesztésével s reakció elleni küzdelmében. 1910-ben három nagy előadást rendezett s ezek: Jászi Oszkár: *Hogyan született meg a nemzet?*, Szende Pál: *Irodalmi és társadalmi irányok*, Faber Oszkár: *Klerikális szervezkedés*; továbbá 16 szemináriumi órát tartott dr. Auszterlitz Tivadar, Ballá Béla, Deutschenschmied Jenő, dr. Duschnitz Irma, Fazekas Sándor, Ruttkay-Nedeczky Béla, Sziklai István, Vidor Leó és Vince Sándor előadásaival. Három vitaestélyt rendezett dr. Maybaum Artúr, Bodor Miksa és dr. Eger József vezetésével. A nyár tartama alatt kéthetenként előadásokat tartottak a Kör tagjai az ipari szervezetekben tömörült munkásság számára. 1912-ben négy nagyobb szabású előadást rendezett az egyesület és ezek: dr. Rónai Zoltán: „Nemzeti és nemzetközi elemek a kultúrában”, dr. Szende Pál: „Az erkölcs fejlődése”, dr. Madzsar József: „Tudomány és vallás”, Zigány Zoltán: „Állami közoktatás”. Ezek mellett néhány helyi előadó is tartott előadásokat, szemináriumokat. Tisztikara jelenleg a következő: Elnök: dr. Eger József. I. alelnök: nincs betöltve. II. alelnök: dr. Vidor Leo. Titkár: Sziklay István. Pénztáros: betöltetlen, Jegyző: Rosenthal Artúr.

A Szabadgondolkodók Aradi Egyesülete 1911 elején alakult. Sajnos nagy taglétszáma ellenére, amelylyel már kezdetben rendelkezett, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Eleinte sikeres támadásokat intézett a helybeli klerikális reakció ellen, gyűlést is tartottak a kongregációnak az ottani középiskolába való bevonulása ellen. Később azonban személyi okok, anyagi nehézségek s a helybeli Úttörő iskola zavaró, de önmagában eredménytelen munkája (néhány előadás után kimúlt ez a társaság) visszafejlesztették az egyesület eleinte agilis tevékenységét. Reméljük azonban, hogy a kedvezőtlen körülmények enyhültével s az anyaegyesület erkölcsi és anyagi támogatásával már a jövő év elején reorganizálódni fog s újból tevékeny képviselője lesz mozgalmunknak. Tisztikara Jelenleg a következő; Elnök: Szudy Elemér. Alelnök: dr. Gara Ármin. Titkár: dr. Fuchs Albert. Jegyző: dr. Kelé Gyula. Pénztáros: Schauer Jakab. Ellenőr: Weis? Bódog.

Kassai exponensünk az 1911-ben alakult *Bacsányi Kör*.

Az egyesület első nyilvános szereplése a Bacsányi János emlékére rendezett ünnep volt, amelyen Deil Jenő elnök megnyitója után Köhalmi Béla méltatta felolvasásában Bacsányi emlékét, Tímár Miklós pedig a szabadgondolkodó mozgalom elleni támadásokkal foglalkozott. Az előadókat szép számú és lelkes közönség hallgatta meg.

Az egyesület azóta nagyobb előadásokat tartott, amelynek előadói dr. Szende Pál, dr. Rónai Zoltán, dr. Fülöp Zsigmond, dr. Pólyányi Károly és dr. Székely Artúr voltak. Az egyesület tagjai is tartottak előadásokat s intenzív munkásoktatással foglalkoztak. Az egyesület élén dr. Deil Jenő áll.

1911 őszén alakult meg szegedi fiókegyesületünk, a

Ferrer Kör, Szervező gyűlésén Rubin László tartott előadást a szabadgondolkodó törekvésekről. Az alakuló gyűlésen, amelyen

több vidéki szervezet képviseltette magát, dr. Polányi Károly tartott előadást: „Szabadgondolat és kultúra” címmel. Előadást tartottak még Strophantus: „A természettudományos világnézetéről”, dr. Fülöp Zsigmond pedig „Az élet és halál problémájáról” és Rubin László „A vallás fejlődéséről”. Az egyesület élén dr. Szivessy Lehel áll.

A délvidéki németiség kulturális központjában: Versecen is alakult fiókegyesületünk: a *Haeckel Kör*.

Az egyesület megalapítói – jórészt németajkú iparosok, kereskedők, kisgazdák s néhányan az értelmiség köréből – eleinte egy „olvasókörben” egyesültek, amely természettudományi és szociológiai művek ismertetésével foglalkozott. Ennek a körnek a tagjai szervezték át ez év november havában társaságukat a Sz. M. E. verseci fiókjává. Megalakulásakor ezer példányban röpiratot adtak ki a tömörülés céljának ismertetésére. Megalakulásuk óta tevékeny onképző és ismeretterjesztő működést fejtenek ki, főleg két helybeli tanár-elvbarátunk segítségével. Erőteltjes felekezetenlküli akcióra készülnek, amelynek eredménye kétségtelenül biztató jele lesz törekvéseink meggyökereztetésének. Az egyesület tisztikara a következőkből alakult: Elnök: Seszler Ferenc. Alelnök: Jankovits Bruno. Főtítká: Zofman Emil. Titká: Krén Károly. Jegyző: Augner Ferenc. Ellenőr: Baethge Hermann.

Az 1912. év végén, december 5-én alakult meg legfiatalabb fiókegyesületünk: „A Selmecebányái Szabadgondolkodók Egyesülete.” A szervező gyűlésen dr. Jászai Oszkár mondott beszédet a szabadgondolkodás lényegéről és alapelveiről, majd „Hogyan született meg a nemzet?” című előadásával nyitotta meg az egyesület ismeretterjesztő működését. A fiatal egyesület, mint minden vidéki fiókunk, a klerikális reakció támadásai közepette kezdte meg működését. Céljait és törekvéseit kis brosúrában ismertette, amely dr. Jászai Oszkár beszéde mellett az egyesület és a benne tömörült főiskolai diákság programját ismerteti s felhívással fordul a kultúra és felvilágosodás híveihez, csatlakozásra szólítva őket.

A megalakulás óta eltelt néhány hét alatt a tagok szemináriumi előadások keretében foglalkoztak fontosabb tudományos kérdések megvitatásával s az egyesület könyvtárának igyekeztek alapjait megvetni. A tisztikar tagjai a következők: Elnök: Réz Géza főiskolai tanár. Alelnök: Klaniczay Sándor. Titká: Hrobáts József. Pénztáros: Epstein József.

Viszonyunk a külföldi szabadgondolkodó szervezetekhez s a hazai rokonegyesületekhez.

Az ez évi szeptember hó 5-én kezdődött müncheni *16. nemzetközi szabadgondolkodó kongresszuson* sajnálatos véletlen folytán nem vehettünk részt. Kiküldöttünk az utolsó napon megbetegedett s már nem volt időnk helyét mással betölteni. így együttérzésünknek csak távirati utón adhattunk kifejezést, de a kongresszus munkáját teljes figyelemmel kísértük s lapunkban részletesen beszámoltunk róla.

A monista-szövetség világhírű vezérének, Wilhelm Ostwaldnak

látogatása kontaktust teremtett köztünk s az általa képviselt törekvések szervezetei között. Még a múlt év őszén Hamburgban tartott első monista-kongresszus határozta el egy nemzetközi monista-szervezet alapítását s a határozat foganatosítására bizottságot küldött ki. A bizottságban már az alakuláskor több mint tíz ország monistái voltak képviselve s a delegáltak között olyan nevekkel találkozunk, mint Wilhelm Ostwald, Swante Arrhenius, R. Broda, Jacques Loeb stb. A bizottság egyesületünket is csatlakozásra szólította fel s választmányunk dr. Madzsar József alelnököt bízta meg képviselével.

Barátságos összeköttetést tart fenn egyesületünk néhány hazai szabadgondolkodó szervezettel. Ezek közül legrégebb az 1906. évben alakult „A Szabadgondolkodók Pécsi Társasága”, amelynek munkássága tette lehetővé 1907-ben a szabadgondolkodók első magyarországi kongresszusának szervezését. Az egyesület élén dr. Doktor Sándor áll. A Zomborban működő Voltaire Kör Ferrer meggyilkoltatása alkalmával rendezett tiltakozó gyűlésén egyesületünk is képviseltette magát, viszont e rokonegyesület résztvett szegedi fiókunknak, a Ferrer Körnek megalakulásán. A Sz. M. E. támogatásával alakult meg „A Szabadgondolkodás Fiumei Egyesülete” (Associazione Fiumara del Libero Pensiero), amely a legagilisebb szabadgondolkodó szervezetek egyike.

Egyesületünkéhez hasonló – bár nem mindenben azonos – törekvések szolgálatában áll az Úttörő Társaság, amely (a mienkétől részben eltérő eszközökkel) hasznosan szolgálja vidéki propagandájában a haladás ügyét. Vezetője személyi okokból állandóan támadásokat intéz egyesületünk ellen, mi azonban erre a térre sohasem követtük s a jövőben sem leszünk hajlandók közös ellenségünknek olcsó mulatságot nyújtani. Az Úttörő munkáját, minden támadása ellenére hasznosnak tartjuk s olykor előkészítőjét látjuk benne annak az értelmiségi mozgalomnak, amelyet a Sz. M. E. képvisel.

Lóránd Jenő

üggy. titkár.

Lengyel Imre

elnök.

A Galilei Kör

a november hónapot tagértekezlettel nyitotta meg, melyet december közepéig a vitaanyag alaposabb megbeszélése végett még kétszer megismételt. Ezeken a tagértekezleteken a Körnek a szabadgondolkodás elméletéből folyó működési kötelességeit, lehetőségeit mérlegelték, megállapítani törekedtek azokat a határokat, amelyekre különösen nagy, egyetemes érdekű gazdasági, illetve társadalmi változások esetén, mint aminőket most élünk – az erőket gazdaságosan felhasználni nem lehet, valamint több oldalról megvilágították, hogy éppen ez utóbbi megfontolás alapján a számra mindenestre kicsiny – radikális tömörület elméleti propagandájának is a legkövetkezetesebb, legtervszerűbb munkamegosztás elvével kell történnie. Ez a megfontolás vezette a Kör vezetőségét a Társadalomtudományok Szabadiskolájának igazgatóságával létrejött megállapodásában, mely szerint a tagok ingyen látogathatják a

Szabadiskola összes előadásait, köztük (és ezen van a súly) azokat az elemi és általános szociológiai kérdésekről tájékoztatókat, melyeket többé-kevésbé ugyanazon előadóktól eddig a Kör házi előadásában hallgattak az új tagok és amely szerint a Szabadiskola programjában ezután fokozottabb mértékben fognak érvényesülni a K6T mozgalmának egyes speciális szempontjai is. A megállapodás már a múlt félévre is kihatott és eszerint hallgatták a tagok november és december hónapokban a hét négy napján, mindennap két órán át a változatos előadásokat. A fennmaradó napokat a szemináriumi munkásság töltötte ki. Elsősorban említendő itt az elemi természettudományi szeminárium, amelynek célja – a felhívás szerint – a technikai és szellemi kultúránkban döntő szerepet játszó kémiai, fizikai, asztronómiai, geológiai és biológiai eredményeket a Kör azon tagjaival megismertetni, akiket egyetemi tanulmányaik más téren foglalkoztatnak, mélyen átlátva azt, hogy módszeres természetudományos gondolkozás elsajátításával legbiztosabb alapját szolgáltatja egy egységes és előítéletnélküli világfelfogásnak. Eddig két óra volt a kémiai rész keretében, mindkettőt Singet Henrik műegyetemi hallgató tartotta. A bölcsész-szakosztály az újabb filozófiai fogalmak és irányok ismertetésére ciklust bonyolított le, melynek keretében Varjas Sándor a freudizmus filozófiai jelentőségéről, Dienes Valéria a bergsoni intuíciónál, Dienee Pál Duhem és Poincaré ismeretelméletéről, Erdős Lajos Mach filozófiájáról tartott előadást. A könyvismertető szemináriumban Németh Andor Bergson „Le rire” című munkáját, Villányi István Freud »Der Witz» című munkáját ismertette, mindkét előadást vita követte. A gyógyszerész-szakosztály a „gyógyszerész-előítéletnélküli világfelfogás” vitaestélyen beszélt meg, melyen a jelentősebb fórumok véleményét mondták. A jogi szakosztály Ricardo könyvét olvasta tovább. A félév végén lelépő tisztikar helyébe a Kör az új vezetőséget a következőképpen alakította meg: Elnök: dt. Turnovszki Sándor, főtitkár: dr. Guttmann Lajos, I. titkár: Aldor Vilmos, adminisztrációs hatáskörrel felruházott titkárok: Csillag Énére, Kis Ferenc, főpénztáros: Flamm József, pénztáros: Fábian Henrik, főjegyző: Rónai Erzsébet, könyvtáros: Fekete Tivadar, ellenőr: Kaufmann Aladár, háznagy: Sugár Andor. Választmányi tagok: Balázs István, Bien Zoltán, Cukor Károly, Dukesz Artúr, Feldmann Sándor, Flamm Sándor, Färber Zelma, Gábor Róbert, Gyulai ktván, Neumann Antal, Ruttkftý-Nedeczky Béla, Rákos Ferenc, Somló Ferenc, Strém György, Tafler Elek, Weil Elza.

A primitív művelődések gránittalaja a butaság. Ez az a „szikla”, amelyre az egyház felépült.

A római pápát a vatikáni zsinat csalhatatlannak nyilvánította. Ez komoly haladást jelent, mert eszerint legalább a szent atyát már nem lehet megcsalni. Vajjon mikor lesznek végre a hívek is csalhatatlanok?!

A vademberek, ha csalódtak a bálványaikban, megverték őket. A bálványok megunták ezt a bánásmódot és az égbe költöztek, ahol azóta nyugodalmas életet folytatnak.

A templomok és a csapszékek szószékeiről árad az a mámor, amelyben a magyar választási mozgalmak lefolynak. Az 1899. évi XV. t.-c. 170. §-a, az a. n. Kanzelparagraph, a választási mozgalmak idejére a szeszeket elhallgattatta. De nehogy az erkölcsi rend megzavart egyensúlya felbillenjen 9. §-ában az itatás jogát törvénybe iktatta. p. k.